

SIPOS LEVENTE

Az 1963-as általános közkegyelem

Az igazságszolgáltatás fogalomkörében – a kör végén – fontos fogalom a kegyelem. A börtönbüntetést egy idő után követheti a megbocsátás: a megbüntetett személy vagy letölti teljes büntetését (amely nem csak börtönt jelenthet), vagy hamarabb szabadul kedvezménnyel, illetve kegyelmet kap hátralévő büntetésének egész időtartamára vagy bizonyos részére. Nagy jelentősége van ennek a politikai büntetőperekben, amelyekbe a politikai hatalom nemritkán koncepciók elemeket visz, konstruált vádak, és aránytalanul súlyos ítéleteket kényszerít ki. Különösen vonatkozik ez a szocialista igazságszolgáltatásra, amely az 1940–1950-es években nagyon sokat merített a szovjet büntetőpolitika elveiből és törvénysértő gyakorlatából. A Rákosi-érában egy az egyben folyt a másolás, a Kádár-korszak megtorlási szakaszában az elv hasonló volt, de a politikai perek konstruálása eltérést mutatott, és általában nem a fizikai erőszak jellemezte a vallatási módszereket. A koncepciók vádak az úgynevezett ellenforradalmi bűncselekmények (ez nem volt jogi kategória) esetében igen gyakran „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben” való részvételt, kezdeményezést, vezetést olyan eseményekkel kötötték össze, amelyekben a vádlottak valóban részt vettek, csak teljesen másképpen értékelték saját szerepüket, mint a kihallgató tiszték, ügyészek, bírák (s mint az MSZMP vezető garnitúrája). Utóbbiak a feje tetejére állították a valóságot, így a forradalmárból ellenforradalmár, a szabadságharcosból a rendszer megdöntésére törő gyilkos, a spontán megmozdulásból előre kitervelt összeesküvő akció lett.

A forradalmi, polgárháborús megrázkódtatásokat követően a győztesek részéről nem ritkán folytatott büntetőhadjárat nálunk bosszúhadjáratba csapott át. A véres megtorlás sokáig tartott és hatalmas méretű volt. Az ál-

lam elleni bűncselekmények miatt (BHÖ – Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása – I-II. fejezet) 1957–1960 között kivégeztek több mint 220, letöltendő vagy felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték több mint 20 000 embert.¹ Az MSZMP Politikai Bizottsága elé 1963. február 19-én került irat szerint az „ellenforradalmi bűncselekmények” miatt 12 924 embert vontak felelősségre (8173-at bíróság ítélt el, 4751 internálótáborba került).² Még ha feltételezzük is, hogy a számok nem pontosak, akkor is megdöbbentőek. Mekkora lettek volna, ha 1956 végén a határ nyitott zsilipjén nem tódul ki, 1957 elején a lezáruló határon át kockázatos úton nem szivárog ki 197 000 ember, akik közül feltehetőleg több tízezer ellen büntető eljárás indul, ha itthon marad!

A megtorlásokat – már csak az ítéletek koncepciójára jelleget és a méretek miatt is – előbb-utóbb amnesztiának kellett követnie, miként az 1949–1953 közötti megszámlálhatatlan törvénytelen, túlzó ítélet, büntetés a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1953. évi 11. számú törvényerejű rendeletbe torkollott 1953 nyarán, az első Nagy Imre-kormány idején. Ezzel a két egymáshoz kapcsolódó igazságszolgáltatási grádiccsal tisztában voltak a Kádár-kormány tagjai, az MSZMP legfőbb vezetői is, akik el nem évülő, súlyos történelmi felelősséget viselnek azért, hogy nemcsak szabadjára engedték a bosszúsomjas volt államvédelmistákat, az immár a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályának (II. Főosztály) tagjait az „ellenforradalmárok” elleni hajszában, hanem egy ideig még uszították is őket. Az ügyészségeket és a bíróságokat pedig szigorúbb ítélkezésre ösztönözték, kötelezték, mígnem 1957 második felében árnyaltabb szemléletre nem tértek az osztályszempontú ítélkezést hangsúlyozva és bizonyos korlátok közé szorítva mind a politikai nyomozást,³ mind a vádemelést és az ítélkezést.

¹ Lásd ZINNER Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*. Hamvas Intézet, 2001. A 431–440. oldalak táblázatai.

² MOL M-KS 288. f. 5. cs. 292. ó. e.

³ Érdemes idézni Markója Imrénét, az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya igazságügyi alosztálya vezetőjének 1957. október 21-i lesújtó véleményét a BM politikai nyomozó munkájáról: „A BM nyomozó szerveinek munkája általában alacsony színvonalon mozog. A nyomozók egy része még a nyomozás technikájával sincs kellően tisztában... a nyomozás során csak a beismerő vallomások kiszedésére megy rá és kevés gondot fordít a bizonyítékok körültekintő beszerzésére... egyoldalúan csak a terhelő adatokat gyűjtik össze, csak a terhelő vallomásokat tevő tanúkat hallgatják ki... több ízben kiszakítják összefüggéseiből az egyes ügyeket... elsősorban a gyenge szakmai színvonalból következik az is, hogy főleg vidéken ... néhányszor veréssel próbálják a gyanúsítottból kiszedni beismerő vallomását. Ez nem álta-

Belpolitikai előzmények

A hatalmat egyre biztosabban a kezében tartó Kádár Jánosnak, az MSZMP első titkárának, a minisztertanács elnökének (1956–1958, 1961–1965) a szemében az amnesztia ügye, időzítése kifejezetten politikai, taktikai kérdés volt, nem humánus megbocsátó gesztus. Elsősorban ő döntötte el, a Politikai Bizottságban helyet foglaló társaira támaszkodva, hogy erre mikor, milyen adagolással kerüljön sor. Természetesen a valóságban ez bonyolultabb volt annál, hogy egyetlen ember (vagy egy szűk testület) szubjektív elhatározásától függjön, mert ő is a körülmények hatalmának nyomása alatt állott. Indokolt azokat a hazai és nemzetközi körülményeket, befolyásoló tényezőket felvázolni, amelyek megelőzték, kiváltották az amnesztiákat, s amelyek közé elhelyezhető az 1963-as általános közkegyelem.⁴

A bel- és külpolitikai helyzetet⁵ a realpolitikus Kádár érzékeny szeizmográfként észlelte, majd értékelte, a megtorlások méreteinek meghatározásában és idejének elnyújtásában azonban elvetette a sulykot. Megbocsáthatatlanul súlyosan vétkezett, Nagy Imre és több társa esetében ma-

lános jelenség és a BM fellépést is tanúsít ilyen esetekben, mégis meg kell említenem annak ismételt aláhúzása érdekében, hogy mennyire fontos a szakmai és a politikai színvonal emelése.” Hangoztatta, hogy „az ügyészségek gyakran olyan anyagokat kapnak kézhez, aminek alapján vádiratot szerkeszteni nem lehet... vannak olyan ügyészeink, akik különböző okokból nem tartják tanácsosnak a belügyi szervekkel vitába bocsátkozni.” A Marosán Györgynek, az adminisztratív szférát felügyelő KB-titkárnak címzett feljegyzésben a nyomaték kedvéért megjegyezte, hogy észrevételeivel dr. Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter, dr. Szénási Géza legfőbb ügyész és az Adminisztratív Osztály belügyi alosztálya is egyetért. (MOL M-KS 288. f. 30/1957. cs. 11. ó. e. 76–81. l.)

⁴ Az 1959-es, az 1960-as amnesztia előzményeiről és lebonyolításáról lásd SIPOS Levente: Részleges közkegyelem 1959-ben és 1960-ban. In: BARÁTH Magdolna–MOLNÁR Antal (szerk.): *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Budapest, 2012.

⁵ A megtorlások és a konszolidáció időszakának szakirodalmából elsősorban a következő művekre támaszkodtam: KENDE Péter: Az engedményektől az érdekegyeztetésig. A kádári konszolidációról. In: Uő: *A párizsi toronyból*. Cserépfalvi, 1991. 79–95.; MAGYARIC Tamás: Az Egyesült Államok és Magyarország 1957–1957. *Századok*, 1996/3. 571–610.; TYEKVICSKA Árpád: 1962. *Beszélő*, 1997/4. 66–85.; KENDE Péter (szerk.): *1956 kézikönyve. III. Megtorlás és emlékezés*. A kötetet összeállította: SZAKOLCZAI Attila–GERMUSKA Pál. 1956-os Intézet, Budapest, 1996; RÁCZ Árpád (szerk.): *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútról*. Rubicon–Aquila, Budapest, 2001; HUSZÁR Tibor: *Kádár János politikai életrajza*. 2. k. Szabad Tér Kiadó–Kossuth Kiadó, 2003; RAINER M. János: *Ötvenhat után*. 1956-os Intézet, Budapest, 2003; RAINER M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. 1956-os Intézet–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011.

ga is bosszúálló lett, még ha nem is hagyható figyelmen kívül, hogy a Varsói Szerződés országainak és Kínának a vezetői erősen presszionálták a repressziót. A megtorló büntetőeljárások körülbelül 4 évig elhúzódtak, erős hullámuk 1959 második felében ült el, s az amnesztiák is ugyanennyi időt emésztettek föl mintegy 3 éves elcsúszással, 1959 és 1963 között. Tehát volt egy ölelkező időszak, amikor még tartottak a perek (elhúzódo perek végén 1960-ban 2 halálos ítéletet, 1961. augusztus 26-án 3 halálos ítéletet hajtottak végre a fegyveres harcokban részt vevő szabadságharcosokon), és velük párhuzamosan az Elnöki Tanács egyéni kegyelemben részesített „56-osokat”, illetve részleges közkegyelmet gyakorolt 1959-ben és 1960-ban. Ez utóbbiakat az állampárti viszonyoknak megfelelően az MSZMP vezető szervei kezdeményezték Kádár vezérletével.

Kádár – okulva az 1956-os események tanulságaiból – hosszú távon nem konfrontatív, hanem a társadalmi megegyezésen alapuló politikát akart gyakorolni. Miközben leszámolt az ellenségnek, ellenzéknek tekintett csoportokkal, személyekkel, és megvalósította az erőszakos pacifikálást, engedményeket is tett. Igyekezett társadalmi bázist teremteni az életszínvonal-politikával és olyan 1956-os követelések teljesítésével, amelyek nem ütköztek ideológiai akadályokba. A Nagy Imre és társai per után megkönnyebbült, megszabadulva fő politikai ellenfelétől, miközben egy életre szóló, igaz, mélyen elfojtott lelki terhet kezdett cipelni. Óvatos, aggodalmaskodó természetű lévén az 1956-os események valamiféle megismétlődésétől való félelme miatt a lehetségesnél lassabban – de attól ösztönözve is – tette meg a politikai konszolidációhoz szükséges lépéseket.

Az első titkár társadalmpolitikai gondolkozásának változásában az első jelek 1959 elején mutatkoztak. A BM Politikai Nyomozó Főosztályának éves értekezletén – és nem mellékes, hogy éppen ebben a körben – 1959 februárjában azt fejtegette, hogy differenciálni kell a sokféle politikai felfogású ember között, és azokat, akik nem ellenségek, meg kell nyerni, „különben megint olyan helyzet állhat elő, hogy a nép bizonyos rétegeivel is szembekerülünk”.⁶ Ez annak az új szövetségi politikának a pedzegetése, amelyet később, 1961. december 8-án a Hazafias Népfront Országos Tanácsának ülésén úgy fogalmazott meg, hogy „aki nincs a Magyar Népköztársaság ellen, az vele van; aki nincs az MSZMP ellen, az vele van; és aki nincs a népfront ellen, az vele van”⁷ – amiből a szállóigévé vált mondas keletke-

⁶ MOL M-KS 288. f. 30/1959. cs. 17. ó. e. 19. l.

⁷ Kádár János művei. II. k. 1958–1962. Kossuth Könyvkiadó, 1988. 430.

zett: „aki nincs ellenünk, az velünk van”. Tehát nem várta el a lelkes csatlakozást, megelégedett a politikai semlegességgel, hagyta a magánélet védőfalai közé húzódni az embereket. Találón fogalmazott Szabó Miklós: „A konszolidáció politikai platformja nem az új vonal számára való mindenáron megnyerés, elkötelezés volt, hanem a politikai közömbösítés.”⁸

Az MSZMP VII. kongresszusán ugyan kemény hangvételű előadói beszédet tartott a korszak névadója, megvonva az 1956 és 1959 közötti három év mérlegét, de arra helyezte a hangsúlyt, hogy „*népünk érdekei nem kívánják az osztályharc élesedését, ellenkezőleg, az a jó, ha hevevése csökken, formái kevésbé élesek*”.⁹ A volt uralkodó osztályok tagjait nem tekintette egységes ellenséges tömbnek. Leszögezte, hogy egy részük beilleszkedett, erősödnek a feltételek átnevelésükre, a volt kulákok akár tsz-elnökök is lehetnek. A jövőbe mutató utalás volt, hogy a párt arra törekszik, a volt kizsákmányolók gyermekei „a múlt terhétől mentesen találják majd meg helyüket az új, szocialista világban”. Az Országgyűlésen két évvel később, 1961 októberében jelentette be az első titkár-miniszterelnök, hogy a párt megvizsgálja az egyetemi, főiskolai felvételeknél a származás szerinti megkülönböztetés eltörlését. Ez a tétel 1962-ben bekerült a VIII. kongresszus irányelvei közé; a kongresszusi határozat kimondta, hogy nincs szükség a származási kategóriák figyelembevételére a felvételeknél. 1963-ban a szövetségi politika sikereként ennek megfelelően zajlottak le az egyetemi, főiskolai felvételek.¹⁰

A VII. kongresszuson Kádár megerősítette az 1957. júniusi országos pártértekezlet ama tételét, hogy „a pártfunkció kivételével pártonkívüli is betölthet bármely közfunkciót”. Arról viszont hallgatott, hogy a fékeket beépítették a rendszerbe a párt hatásköri listáival, az úgynevezett nomenklatúrával, amelyek a pártszervek döntési körébe utalták az érdembeli vezető tisztségek, állások betöltését. Azt sem említette – ami azóta is kevésbé ismert –, hogy állami vonalon is létezett nomenklatúra, amely szabályozta a fontos és bizalmas munkakörök betöltését.

Ez az állások sokkal nagyobb körére terjedt ki (egy 1958. június 30-i ki-mutatás szerint 193 824 állás volt érintett, s még további munkaköröket

⁸ SZABÓ Miklós: Reformtörekvések Magyarországon a huszadik században. In: Uő: *Politikai kultúra Magyarországon 1890–1986*. Atlantis Program, 1989. 258.

⁹ *A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve. 1959. november 30.–december 5.* Kossuth Könyvkiadó, 1960. 66.

¹⁰ Lásd TAKÁCS Róbert: *A származási megkülönböztetés megszüntetése. 1962–1963*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

szándékoztak ide sorolni), mint a párt nomenklatúrája, pedig az is széles körű volt. A szűrő, a Minisztertanács Személyügyi Titkársága 1958. január 1-jétől működött, és a Politikai Bizottság 1960. november 15-i határozata kezdeményezte megszüntetését azzal, hogy „munkáját körültekintően látta el és a rábízott feladatot teljesítette”. A döntés értelmében 1961. május 1-jéig még egy háromtagú csoportként működhetett a folyó ügyek lezárására, azután ezt a munkát a minisztereknek és a főhatóságok vezetőinek kellett végezniük, együttműködve a BM-mel.¹¹ A Személyügyi Titkárság összesen 71 879 ügyet vizsgált és 1479 fő leváltását javasolta, illetve nem tartotta alkalmasnak a munkakör betöltésére.¹²

A kiszűrendő 25 ellenséges kategória felölelte a Horthy-rendszer és a Szálasi-uralom erőszakszerveinek, államhatalmi, közigazgatási, igazságügyi apparátusának, politikai szervezeteinek vezetőit, aktívabb tagjait, a volt uralkodó osztályokba tartozókat, és azokat is, akik súlyos politikai büntett esetén nem tettek eleget feljelentési kötelezettségüknek. Témánk szempontjából az érdekesebb, hogy három pont az '56-osokra vonatkozott. A 21. pont kizárta az internáltakat 1959. december 31-ig. A 24. pontba tartoztak: „Azok a személyek, akik 1956. október 23-án bekövetkezett ellenforradalom előkészítésében, szervezésében aktívan részt vettek. Azok a személyek, akik 1956. október 23-án bekövetkezett ellenforradalmi ak-

¹¹ A PB 1957. szeptember 17-i ülésén megtárgyalta a KB Kádérosztályának „Javaslat a Politikai Bizottsághoz az ellenséges elemek állami posztokról való kiszorítására” című előterjesztését. Az indoklás szerint ez a proletárdiktatúra elnyomó funkcióinak érvényesülése céljából szükséges. Előfordult 1957-ben, hogy itt-ott elbocsátották az „osztályidegeneket”, de a nemzetgazdaság más területén általában el tudtak helyezkedni akár fontos munkakörben is. A személyzeti munka nem tudta kiküszöbölni ezeket a „majdnem anarchisztikus állapotokat”, ezért átfogó rendszabályok kellenek. Ezt szolgálta ennek a kezdeményezésnek az alapján az 1957. évi 66. tvr. és a végrehajtására kiadott 1093/1957. (XII. 28.) sz. kormányhatározat. E jogszabályok értelmében a „fontos, bizalmas” állásra pályázók 1958. január 1-jétől tiszta erkölcsi bizonyítványt voltak kötelesek benyújtani, enélkül nem nyerhették el a posztot. Azoknak, akik 1956. október 1. után kerültek ilyen állásba, 1958. június 30-ig kellett beszerezniük az erkölcsi bizonyítványt. Ha ezt nem tudták beadni, alacsonyabb beosztásba vagy fizikai munkára kellett őket helyezni. Tekintve, hogy az ellenséges, „osztályidegen” személyek büntetlenségük esetén jogosultak voltak erkölcsi bizonyítványt szerezni, őket 25 kategóriába sorolták, és átmeneti időre távol kellett őket tartani a „fontos, bizalmas” állásoktól, s ha ilyen töltöttek be, egy-két éven belül el kellett őket onnan távolítani. A nomenklatúrába sorolt beosztások betöltése előtt ki kellett kérni a Molnár János vezette Személyügyi Titkárság hozzájárulását, amely azt akkor adta meg, ha a BM nyilvántartásában nem szerepelt az illető a 25 kategória egyikében sem. A kategóriákat három év eltelte után felül kellett vizsgálni szűkítés céljából.

¹² MOL M-KS 288. f. 30/1962. cs. 1. ó. e. 167–168. l. Tömpe András: Javaslat a Politikai Bizottságnak. 1962. október 22.

ciókban fegyveresen vagy más módon tevőlegesen részt vettek, haladó gondolkodású emberek üldözésében, meggyilkolásában tevékenykedtek. Akik a sztrájkok, tüntetések szervezői voltak. Emlékművek, szobrok rombolásában, elpusztításában aktívan részt vettek. Akik a párt és a kormány mellett harcoló magyar vagy szovjet harcosokat, tiszteket és állampolgárokat bántalmaztak, ellenük terrorcselekményeket követtek el, vagy más módon üldözték azokat.” A 25. kategória folytatta az úgynevezett ellenforradalmi bűncselekmények elkövetőinek felsorolását: „Az 1956. októberi ellenforradalom ideje alatt létrejött »Forradalmi Bizottságok«, »Nemzeti Bizottságok«, »Nemzetőrség« és »Munkástanácsok« azon vezetői és tagjai, akik a Magyar Népköztársaság megdöntése érdekében aktív tevékenységet fejtettek ki.” Ez a rendelkezés a perbe nem fogott '56-osokat sújtotta, hiszen a szabadlábba kerülő priuszos elítélteket az 1957. évi 66. tvr. eleve kizárta a körülbelül 200 000 állásból a büntetlenséget tanúsító erkölcsi bizonyítvány követelményével. A kádári vezetésre mindez megnyugtatólag hathatott, s hatalmának megszilárdulása után, 1960 őszén–1961 tavaszán feleslegesnek nyilváníthatta egy ilyen, külön tisztogatási célú apparátus fenntartását.

A már 400 000 tagúra növekedett MSZMP VII. kongresszusán megelégedéssel jelentette ki Kádár, hogy „a belpolitikai helyzet fejlődése az elmúlt három évben egységes irányú volt, s a fejlődés rendszerünk komoly megszilárdulásához vezetett”. Elégedetten nyugtázta a fegyveres erők közreműködését az ország pacifikálásában, abban, hogy „büntett megtorlatlanul nem marad”. A kemény diktatúra körülményei között – nem is szólva a talonban lévő, kaszárnyákba visszahúzódott szovjet csapatok jelenlétéről – már egyáltalán nem kellett tartania a forradalmi ellenállás fellángolásától. A súlypont a nyílt üldözésről, a letartóztatásokról átkerült a belügyi operatív munkára, az ügynöki tevékenységre, a beépülésre, a titkos megfigyelésre, a szemmel tartásra.¹³ Az ötvenes évek végén a differenciálás jegyében felére csökkentették ugyan a nyilvántartásban szereplők milliós számát, de közben gondosan ügyeltek arra, hogy a büntetésüket letöltő vagy kegyelemmel szabaduló '56-osok a megfigyeltek tábort gyarapítsák – arra várva, hogy akkor csapjanak le rájuk, ha a tervezgetés, az előkészületek után az állam ellen irányuló rendszerellenes tevékenység útjára lépnek. Ez a készenléti állapot maradt fenn az 1989–1990-es rendszer-

¹³ Ezt tükrözik például Rajnai Sándornak, a BM II. Főosztály helyettes vezetőjének 1959-es (ÁBTL 4. 1. A-3732) és 1960-as előadásai (ÁBTL 4. 1. A-3745).

váltásig, miközben az 1962–1963-ban átszervezett Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnöksége, különösen a III/III. Csoportfőnökség jóvoltából – saját fontosságukat is bizonyítandó –, többszörösére duzzadt a Nyilvántartó Osztály kartonjainak száma. Mégis túlzásnak tűnik a Kádár-rendszer e lényeges jellegzetességét olyan mértékben meghatározónak minősíteni, hogy Magyarországot rendőrállamnak tekintsük. A megfigyelésükkel általában tisztában lévő 1956-os szereplők egyébként nemigen adtak alkalmat arra, hogy ismét politikai perbe keverjék őket.

A taktikus Kádár kezdettől fogva kétfrontos harcról beszélt,¹⁴ jobb felé az „osztályellenség”, az „ellenforradalmárok”, a revizionisták, bal felé a szektások, dogmatikusok, „rákosisták” ellen, de évekig csak az előbbieket ellen lépett fel keményen, az utóbbiakkal a mégiscsak „a mi kutyánk kölyke” alapon lanyhán hadakozott. Noha a VII. kongresszuson is a jobboldali veszélyt minősítette nagyobbaknak, a következő három évben – annak megfelelően, ahogy a Nagy Imre-per után a pártvezetőség baloldaláról középére lépegetett – a kétfrontos harc valóságosabb lett. Miközben békülékenyebb hangokat kezdett megütni jobb felé, érzékenyebben reagált a balos hangokra, mozzanásokra, magatartásra. Így szabadult meg az ismeretebb politikusok közül 1960-ban Dögei Imrétől, Boldoczki Jánostól, az 1956-ban hírhedt szerepet játszó Gyurkó Lajostól, a Határőrség parancsnokától, 1961-ben Kiss Károlytól, Olt Károlytól, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökétől, 1962-ben Marosán Györgytől.¹⁵ Példát statuált a Honvédelmi Minisztériumban jelentéktelen balos morgolódás miatt 1961 augusztusában indított vizsgálattal, amely öt börtönbüntetéssel végződő perrel zárult októberben.¹⁶

Több volt példa statuálásánál a belügyet, az igazságügyet érintő tisztogatás 1962-ben; erre alkalmat az SZKP 1961 őszen tartott XXII. kongresszusa szolgáltatott azzal, hogy leszámoltak a sztálini személyi kultusz maradványaival. Ennek hatására az MSZMP ad hoc bizottsága áttekintet-

¹⁴ Kádár kétfrontos harcáról lásd RAINER M. János: Helyezkedés a csúcson. Kádár János néhány boldog éve, 1958–1962. In: Uő: *Ötvenhat után*. I. m. 73–91.

¹⁵ A sértődött Marosán ugyan maga fordított hátat Kádárnak, de az első titkár megragadta az alkalmat, hogy megszabaduljon a keményvonalas, proletárdiktatúrás, erejét az 1956-os forradalom leveréséből merítő, arra hivatkozó politikát képviselő, számára már kényelmetlenné váló harcostársától. (A Marosán-ügy 1962-ben. Közl: NÉMETHNÉ VÁGYI Karola–SIPOS Levente. *Múltunk*, 1994/1–2. 203–250.)

¹⁶ RAINER M. János: Ki van ellenünk? Kis magyar katonai puccskísérlét, 1961. In: Uő: *Ötvenhat után*. I. m. 92–114.

te a Rákosi uralma idején a munkásmozgalmi káderekkel szemben elkövetett törvénysértéseket, megjelölték ezek fő felelőseit, és felelősségre vonások történtek, ha nem is büntetőjogi úton, hanem a párton belüli fegyelmi eljárásokkal. Kizárták az MSZMP-ből Rákosit, Gerőt, Kovács Istvánt és további 24 személyt (közülük egy ügyész, egy bíró, 14 volt ÁVH-s tiszt, 8 olyan személy, aki Rákosival, Gerővel kapcsolatot tartott). Utóbbiakat frakciózás vádjával zárták ki, ami koholt ürügy volt, s ez a szektás rákosistákkal szembeni fellépés intő jel volt általában a balosok számára. Az 1962. augusztusi KB-határozat kimondta, hogy a Belügyminisztérium, az Igazságügy-minisztérium, a Legfelsőbb Bíróság, a Legfőbb Ügyészség nem foglalkoztathatja tovább azokat, akik a törvénysértések részesei voltak. Így az említett intézményekből sorrendben 77, 1, 10, 8 személyt helyeztek el más munkahelyen vagy nyugdíjaztak, közöttük magas beosztású vezetőket.¹⁷

A konszolidációhoz jogszabályi változások is hozzájárultak. Hosszú évek munkájával elkészült az 1961-ben hatályba lépő Polgári Törvénykönyv, amely tiszta viszonyokat teremtett az emberek közötti ügyletekben, kapcsolatokban, védte a személyi tulajdont is. 1961-ben másfél éves vita után elfogadta a törvényhozás a Büntető Törvénykönyvet, amely 1962. július 1-jén lépett hatályba az összefércelt, terjengősebb BHÖ helyébe. A politikai, államellenes bűntettek listájában kevés a különbség közöttük, és a büntetési tételek is nagyon hasonlóak voltak, de akadtak eltérések. A büntetési tételek közül eltörölték az életfogytiglanit és a leghosszabb büntetés 15 év lett. A halálbüntetést kivételesen, a legsúlyosabb állam, élet és társadalmi tulajdon elleni bűncselekmény esetén lehetett kiszabni. Eltérés, hogy kiemelték az állam elleni bűncselekmények közül a tiltott határátlépést, valamint a fegyverrejtegetést: a lőfegyverrel, lőszerrel, robbanóanyaggal való visszaélést és az enyhébb kategóriának számító, az államigazgatás és az igazságszolgáltatás elleni bűntettekről szóló fejezetbe sorolták. A tiltott határátlépés megítélésénél nem tekintették politikai indítatásúnak, ha egy szomszédos szocialista országba lépett át a határon valaki illegálisan (például rokoni látogatásra), és ezért alacsonyabb, maximum egy évig terjedő szabadságvesztéssel sújtották 5 év helyett. Sokkal rövidebben és világosabban fogalmazta meg a Btk. az izgatás fogalmát, kima-

¹⁷ Részletesebben lásd SÍPOS Levente: Hiányos leltár (I). *Társadalmi Szemle*, 1994/11. 72–94. és Uó: Hiányos leltár (II). *Társadalmi Szemle*, 1994/12. 69–87.

radtak a rémhírtérjesztésre, a valós, de ártó szándékú hírek terjesztésére vonatkozó pontok. Érdeemes megemlíteni, hogy a törvény tervezete az állam elleni bűntetteket ellenforradalmi célzattal elkövetett cselekménynek tekintette, az izgatásnál különösen fontos motívumként kezelte,¹⁸ de ez végül kimaradt az 1961. évi V. törvényből, azaz a Btk.-ból.

Változtak a börtönállapotok is 1957 és 1963 között. Témánk indokolja felvillantásukat. 1957–1958-ban túlzásúfolság, rossz felszereltség és ellátás, zilált állapotok, durva, zord bánásmód jellemezte a büntetés-végrehajtási intézeteket. Az ügyészségi törvényességi felügyelet gyakorlatilag nem érvényesült. A börtönök és büntetés-végrehajtási munkahelyek felügyeletét ellátó Belügyminisztérium 1958 nyarától kezdett érdemben törődni velük. A belügyminiszter első helyettese, Földes László 1958. június 10-én kiadott 10. sz. parancsa – az osztályalapú büntetőpolitika jegyében – kategóriákba osztotta a letartóztatottakat.¹⁹ Kijelölte, mely börtönökbe csoportosítsák át az egyes kategóriákba soroltakat. Az indoklás szerint a kategorizálás célja, hogy „a felsorolt kategóriákkal való bánásmódban érvényre jusson a párt büntetőpolitikája. Az osztályidegenek, a hazaárulók vagy főbenjáró politikai bűnt elkövetők, a többszörösen visszaeső és szokásos bűnöző kategóriák felé a törvények maradéktalan betartása mellett szigorú, kemény börtönrezsimeket kell teremteni. A munkás, dolgozó paraszt és értelmiségi osztályhelyzetű elítéltek felé, akik nem követtek el hazaárulást vagy főbenjáró politikai bűncselekményt, a nevelő jelleg kell hogy érvényesüljön.” Az 1956-os forradalmárok közül az 5 évet meghaladó szabadságvesztésre ítélt, dolgozó osztályhelyzetű férfiak a Váci Országos Börtönbe, a 6 hónaptól 5 évig terjedő büntetésre ítélték a Budapesti Országos Börtönbe kerültek, a nők pedig a Kalocsai Országos Börtönbe.

A börtönökben és a büntetés-végrehajtási munkahelyeken a rendet Biszku Béla belügyminiszter 1959. június 30-án kiadott 8. sz. utasításának végrehajtása teremtette meg.²⁰ A rendelkezés abban határozta meg a büntetés-végrehajtás feladatát, hogy „a nevelésen keresztül érvényesíteni kell egyrészt a börtön megtorló jellegét a letartóztatott és a társadalom többi tagjának a bűnözéstől való visszatartása végett, másrészt biztosítani kell, hogy a letartóztatott szabadulása után törvénytisztelő hasznos tagja

¹⁸ MOL M-KS 288. f. 30/1961. cs. 9. ó. e. 42–54. l. Feljegyzés a Btk. tervezet néhány elvi kérdéséről. 1961. május 9.

¹⁹ MOL XIX-B-1-az 10-23/1958. 35. d.

²⁰ MOL XIX-B-1-az 10-22/8/1959. 44. d.

legyen a társadalomnak”. Ennek érdekében előírta a szolgálati rendszer olyan megváltoztatását, hogy szilárduljon a börtönök belső rendje, javuljon a foglyokkal való foglalkozás, a rabfegyelem, a munkafegyelem. A megtorló jelleg kidomborítására az 1959. október 1. után börtönbe kerülő raboknak kategóriájuktól függően eleinte 6 hónaptól 2 évig terjedő időt zárkában kellett tölteniük, nem dolgozhattak. Ezt nevezték fokozatosságnak.

A kulturáltabb körülmények megteremtéséhez az utasítás fontos intézkedése volt a nevelés szervezeti kereteinek kialakítása, a nevelőtisztek beállítása (100 elítélre jusson egy nevelő), az általános iskolai oktatás, a szakoktatás megszervezése, szakkönyvek, nyelvkönyvek, szótárak beszerzésének biztosítása, ismeretterjesztő előadások tartása. Bővíteni kellett a börtönkönyvtárakat, egyes börtönökbe fokozatosan vezetékes rádiót szereltek be.²¹

A miniszteri utasítás rendezte a dolgozó elítéltek bérezését. Kívánatosnak tartotta hosszabb távon a rabok önkormányzati formáinak kialakítását (kulturális, verseny-, egészségügyi, sport-, fegyelmi bizottságok). Sokkal fontosabb volt az elítéltek szempontjából a kedvezmények szélesítése. Meghatározta a feltételes szabadlábra helyezés, a negyed- vagy félkedvezményben részesítés szempontjait, feltételeit (az erről szóló döntés 1962 nyarán átkerült a bíróságok hatáskörébe). Ezek között osztályszempontok is szerepeltek. A látogatásnál, levelezésnél viszont csak a büntetési idő számított: az 5 éven felüli büntetésre ítélték 3 havonta fogadhattak látogatót, 2 havonta válthattak levelet (a „szokásos és visszaeső bűnözők 3, illetve 2; az 5 évnél rövidebb időre ítélték 2, illetve 1 havonta), ha közben nem kaptak fegyelmi büntetést, kedvezénymegvonást. Az utasítás kimondta, meg kell szüntetni, hogy a látogató csak rácson keresztül beszélgethessen a rabbal. Négy börtönben – köztük a váciban – csak a rács eltávolításáról

²¹ Az utasításban kitűzött célok elérését erősen hátráltatta a megközelítőleg 4000 büntetés-végrehajtási alkalmazott gyenge felkészültsége, alacsony általános műveltsége. A tisztii állomány 17,5%-a nem fejezte be az általános iskolát, 39%-a nyolc általánost végzett az 1960-as adatok szerint. A rabnevelő tisztek 32,5%-a nem fejezte be a nyolc általánost, 49,1%-a elvégezte azt. (MOL XIX-B-1-aa 42. d. Jelentés a Politikai Bizottságnak a büntetés-végrehajtási intézményekben folyó nevelőmunkáról. 1960. december 31.) Egy 1961-es felmérés szerint a 222 nevelőtiszt közül csak 23 végezte el a középiskola 1–4 osztályát, 4 érettségizett, 13 szerzett felsőfokú diplomát, 1 járt egyetemre. (MOL XIX-B-1-aa 42 d. Feljegyzés... a nevelési tevékenység megvizsgálásáról. 1962. december 24.) 1960-ban az állomány túlnyomó többsége kötelező szakmai vizsgát tett, 80% vett részt kötelező szakmai továbbképzésen. 1961-ben a vezető beosztásúak közül 43 járt marxista-leninista esti egyetemre, a BM Akadémia egyéves nappali tagozatát 19 tiszt fejezte be 1961-ben, 38 ott folytatta tanulmányait. (MOL M-KS 288. f. 30/1961. cs. 6. ó. e. 99–100. l.)

döntött a rendelkezés, a többiben külön beszélgetőhelyiséget kellett rendezni, minthogy azonban erre nem volt határidő kitzúve, a börtönparancsnokok nem siettek végrehajtani. Az utasítás engedélyezte, hogy gyermekek is meglátogathassák közeli hozzátartozójukat.²²

1962. június 29-én kelt 0015. sz. parancsában a belügyminiszter első helyettese tovább szélesítette a büntetés-végrehajtási munkahelyeken őrzött elítéltek kedvezményeit (heti levélírás, havonta 2 óra hosszúig tartó látogatás, 1 kg sütemény hozható). A börtönben lévők kedvezményei nem nőttek, sőt, visszalépés volt, hogy a beszélgetést rács mögött engedélyezte. A látogatás 30 perces lehetett, kivételes esetekben 1 órás.²³

Az ismertetett 8/1959. sz. belügyminiszteri utasítás felhívta a figyelmet arra, hogy a szabadulók egy része nem tud munkába állni. Ennek orvoslására kormányzati rendelkezést javasolt. Így született meg az 55/1960. sz. kormányrendelet, amelynek értelmében a büntetés-végrehajtási intézetek nemcsak a rendőrséget, hanem a lakóhely szerinti tanácsot is értesítették az elítélt szabadulásáról, s ha az illető kérte, kötelesek voltak segíteni elhelyezkedésükben.²⁴

Végeredményben megállapítható, hogy a tárgyalt években javultak a börtönviszonyok, 1959-ben megszűnt a zsúfoltság, felszámolták a 43 járási börtönt, de a börtönrezsím szigorú maradt.²⁵ Helyes döntés volt, hogy hároméves vita után 1963-ban a büntetés-végrehajtás felügyelete a Bel-

²² Az 1955-ben kiadott Büntetés-végrehajtási Szabályzat ennél szigorúbban határozta meg a kedvezményeket. A büntetés ideje mellett (1 éven aluli, 1–5 év, 5 év feletti) sokat számított a munkateljesítmény. Például egy 5 éven felülre elítélt, ha 80–100%-ig teljesítette a normát, 3 havonta válthatott levelet, 6 havonta látogathatták meg, 6 havonta kaphatott étel-miszercsomagot, 100–120%-os teljesítmény esetén 2, 3, illetve 6 havonta, 120% felett 1, 2, illetve 3 havonta. Megszabták a levélírás időpontját, a levél terjedelmét (32 sor félíves papíron), témáit. A látogatási napokat évente központilag határozták meg. A nem dolgozót egy személy látogathatta meg 20 percre. A dolgozó rabok esetében teljesítményük és magatartásuk függvényében maximum 3 óra lehetett a látogatási idő 2, esetleg 3 látogatóval. A csak postán beküldhető étel-miszercsomagok súlya 3 kg lehetett, meghatározott tartalommal. A megszabott határidőn túl feladott csomagokat bontatlanul visszaküldték! Tisztasági csomagot 2 hetente lehetett postán beküldeni.

²³ MOL XIX-B-1-az 10-23/15/1962. 51. d.

²⁴ A Legfőbb Ügyészség 1962. december 24-i feljegyzése szerint az 55/1960. sz. kormányrendelet végrehajtása országosan még nem volt kielégítő. Megállapította, hogy „a szabadulóknak csak kisebb %-a kér az elhelyezkedéshez segítséget. Ebből a szempontból különösen tartózkodóak a politikai elítéltek. A Budapesti Országos Börtönben például az 1962. január 1-jétől augusztus 14-ig szabadult 680 fő közül csak 114 politikai elítélt kért támogatást.” (MOL XIX-B-1-aa 42. d.)

²⁵ Az '56-osok börtönéletéről talán a legérzékletesebb írás Eörsi István memoárja: *Emlékezés a régi szép időkre...* Napraforgó Kft., 1989.

ügyminisztériumból visszakerült az Igazságügy-minisztériumhoz, s hogy 1963-ban megkezdődtek a több évig tartó munkálatok az új büntetés-végrehajtási szabályzat, illetve a büntetés-végrehajtási kódex elkészítésére.

Amikor az MSZMP VII. kongresszusán Kádár János azt mondta, hogy „az ellenforradalom már a történelemé”, „ma már a múlté”, s hogy „kongresszusunk nyilvánvalóan pontot tesz a múlt számtalan kérdésére”, abba beleértette, hogy le kell zárni a bebörtönzöttek ügyét is. Ezt bizonyítja, hogy a Központi Bizottság 1960. március 30-i ülésén, a részleges közkegyelemről szóló napirendi pontot tárgyalva visszautalt erre: „a kongresszuson így fogalmaztuk meg, hogy bizonyos kérdéseket átadunk a történelemnek. Az ilyen kongresszusi kijelentésnek természetesen tükröződnie kell a büntetőpolitikánkban is.”²⁶

Az 1960-as részleges közkegyelem után viszont egy ideig lebegtették az ügyet. S itt nem csak arról volt szó, hogy a politikai élet szereplői figyelmének előterében a gazdasági, a művelődési szféra problémái álltak, hanem bizonyos politikai megfontolásokról. Igaz, hogy már a KB 1959. október 22-i ülésén külön napirendi pontban tárgyalták az államhatalmi és államigazgatási szervek munkájának javítását, a decentralizációt, az iparvezetés fokozatos átszervezését, tehát megkezdődött az a gondolkodási folyamat, amely 1964-re elvezetett a gazdaságirányítási reformtervek ki-munkálásának a megkezdéséhez. Az is igaz, hogy a középpontban egyelőre a mezőgazdaság kollektivizálása állt, amit 1959 és 1961 között, az erőszakos módszerek korábnál szelídebb formáival, viszonylag rövid idő alatt sikerült végrehajtani,²⁷ s az MSZMP 1962 őszén tartott VIII. kongresszusán erre hivatkozva elégedetten nyilvánította ki a párt első titkára, hogy „leraktuk a szocializmus alapjait”, új szakasz kezdődik, a „szocializmus teljes felépítésének” korszaka. De az is igaz, hogy ebben a belpolitikai helyzetben semmiféle akadálya nem lett volna annak, hogy rálépjenek az amnesztia harmadik lépcsőfokára, akár már az 1960-as második lépcsőfok az utolsó lehetett volna. A szabadon bocsátott politikai foglyok beilleszkedése nem járt társadalmi megrázkódtatással, politikai zavarokkal.

²⁶A *Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve*. 35., 85.; Soós László (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1959–1960. évi jegyzőkönyvei*. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1999. 548.

²⁷ORBÁN Sándor: *Két agrárforradalom Magyarországon. (Demokratikus és szocialista agrárátalakulás. 1945–1961)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972; VARGA Zsuzsanna: *Politika, paraszti érdekvédelem és szövetkezetek Magyarországon. 1956–1967*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001.

Annak, hogy ez elodázódott 1963 tavaszáig, alapjában véve külpolitikai okai voltak. A szakirodalomban azonban található olyan álláspontok, hogy éppen ellenkezőleg, a külpolitikai tényezők voltak az amnesztia előmozdítói, alapvető okai. Zinner Tibor véleménye szerint az 1960-as részleges közkegyelem kiváltói az ENSZ Magyarországot elítélő 1959. december 9-i határozata és az előkészületben lévő szovjet–amerikai csúcstalálkozóval kapcsolatos szovjet nagyhatalmi érdekek voltak.²⁸ Rainer M. János álláspontja az, hogy az 1963-as amnesztiát „nem a szovjet politika kényszerítette ki vagy javasolta”. Felfogása szerint a kádári vezetés az 1959-es és az 1960-as korlátozott közkegyelmekkel lezártnak tekintette az amnesztiákat, nem kívánta szabadon bocsátani a 6 évnél hosszabb börtönbüntetésre ítélt '56-os forradalmárokat, „az 1963-as amnesztia az Egyesült Államok nyomására született”.²⁹ Kutatásaim nem igazolják ezt az álláspontot, az úgy ennél sokkal bonyolultabb volt.

Külpolitikai motívumok

Az 1956-os forradalom leverése után Magyarország a Nyugat bojkottja alá, karanténba került. Évek kellettek ahhoz, hogy a külpolitikai elszigeteltségből kezdjen kitörni az ország. Egyes európai országokkal lassan javulni kezdtek a kapcsolatok, az Amerikai Egyesült Államok viszont sokáig nem engedett. Főleg az USA kezdeményezésére 1956. november 4-től kezdve évente az ENSZ fóruma elé került a magyar kérdés, lebegtették a magyar delegátus mandátumának elismerését. Az ismétlődően megszavazott ENSZ-határozatok³⁰ végrehajtását a magyar kormány minden esetben visszautasította azzal az indoklással, hogy beavatkozást jelentenek az ország belügyeibe. Tekintve, hogy az ENSZ Közgyűlés határozatai csupán ajánlásnak számítottak, a szervezet nem tudta szankcionálni végrehajtásuk megtagadását. Kötelező jellegűek csak a Biztonsági Tanács határozatai voltak, de a Szovjetunió bizonyosra vehető vétője miatt nem került a fórum elé a magyar kérdés.

²⁸ ZINNER Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*. 424–425. Az 1959-es és az 1960-as amnesztiához vezető alapvetően belpolitikai tényezőkről lásd SÍPOS Levente: *Részleges közkegyelem 1959-ben és 1960-ban*. I. m.

²⁹ RAINER M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. I. m. 164–165.

³⁰A határozatokat közli: BÉKÉS Csaba–KECSKÉS D. Gusztáv (szerk.): *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia. 1956–1963*. Magyar ENSZ Társaság, 2006. 117–135.

Annak oka, hogy az ügy mégis hat éven át napirenden szerepelt, a nyugati hatalmak, döntően az Egyesült Államok politikája volt.³¹ Az USA az 1956-ig fennenn hirdetett felszabadítási doktrínának nem tudott eleget tenni, nem sietett a forradalom segítségére, s feledtetni akarván emiatti presztízavesztését, az ENSZ-ben fokozott aktivitást tanúsított. A szovjet katonai agresszió napirenden tartásával egyrészt ütőkártyát tartott kezében a harmadik világ feletti befolyásért a Szovjetunióval vívott világméretű küzdelemben, másrészt a hidegháborús propaganda eszközeként nyomást gyakorolt vele a szovjet és a magyar kormányra.

A nyilvános nyomásgyakorlással azonban bizonyos mértékig elszámította magát, azt következetesen a belügyekbe való beavatkozásnak minősítve visszautasította a kádári vezetés. Az amerikaiak nem számoltak eléggé Kádár személyiségi jegyeivel. Kádár önérzetes, sőt rátarti ember volt. Csak a politikai, ideológiai elkötelezettségtől, a kommunista küldetéstudattól áthatva viselte el, hogy a szovjet szuronyok hegyén került hatalomra, hogy eleinte a szovjetek bábja volt, s azután a gyámkodást nehezen tűrve inkább elébe ment a szovjet igényeknek, követelményeknek. Éppen a szovjetek iránti hűsége és ennek (túl)hangsúlyozása révén, a megbízható szövetséges szerepében érte el, hogy viszonylag széles belpolitikai mozgásteret kapjon. Vigyázó szeméit a későbbiekben is Moszkvára vetette, amikor már a szovjetek tűréshatárát tapogatta. Magyar vezetőtársaitól is nehezen viselte el, ha ellentmondtak neki, vagy álláspontjával ellentétesen cselekedtek – nem felejtett. Azt pedig végképp nem tűrte el, hogy a Nyugat nyilvánosan beleszóljon a belügyekbe. Minden ilyen jel olaj volt a tűzre, rendkívül érzékenyen reagált rá, s a magyar külügyi apparátus ezt figyelembe véve járt el. Kádár a legádázabb ellenfélnek – okkal – az USA-t tekintette. Rossz emlékeket hagyott benne részvétele az ENSZ XV. ülészakán 1960 szeptember–októberében.³² A küldöttek bő fele tüntetőleg kivonult a teremből, amikor október 3-án hidegháborús hangvételű beszédet tartott – az után, hogy Hruscsov tíz nappal korábban arról szónokolt, hogy „a Szovjetunió és az Egyesült Államok kart karba öltve haladhat a béke megszilárdításáért”.

³¹ Tömör összefoglalását lásd BÉKÉS Csaba: A magyar forradalom és az ENSZ az újabb levéltári kutatások tükrében. In: *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben*. I. m. 7–26.

³² 1960. október 1-jén kelt kézírásos levelében ezt írta New Yorkból Marosán Györgynek: „Itteni életünkről nem írok sokat. Ez gyakorlatilag félinternálságra emlékeztet. Az amerikai kormány hangsúlyozottan barátságatlan magatartása mellett... Elképesztő, hogy én itt miféle rendőri őrzettel élek és kísérettel mozgok.” (MOL M-KS 288. f. 32/1960. cs. 15. ó. e. 39. l.)

Az amerikai külügy elég későn, 1960-ban kezdett ráébredni, hogy a titkos diplomáciai csatornákon keresztül előbb érhet célba, ha elő akarja mozdítani a börtönben sínylődő forradalmárok kiszabadítását, mint ha nyomásgyakorlásnak, zsarolásnak minősíthető nyílt követelésekkel lép fel. Akkor már az USA beletörődött abba, hogy mind a szovjet csapatok távozásának, mind a szabad választásoknak az ügye reménytelen, s fő követeléssé a megtorlások következményeinek felszámolása, az amnesztia vált. Nem véletlen, hogy az ENSZ-dokumentumokban a Nagy Imre, Maléter Pál és más magyar hazafiak kivégzését elítélő 1958-as határozat után két évvel, az új-zélandi Sir Leslie Munronak, az ENSZ magyar ügyekkel foglalkozó különmegbízottjának 1960. december 1-jei jelentésében került középpontba az amnesztia ügye. A jelentés kifogásolta, hogy a hosszabb időre és a javító-nevelő munkára ítéletekre nem terjedt ki a részleges amnesztia hatálya, és listát iktatott bele azokról, akik tudomása szerint még börtönben ülnek.³³

A jégbehűtött magyar–amerikai kapcsolatokban³⁴ éles jegyzékváltások és a diplomáciai képviseltek működését kölcsönösen korlátozó intézkedések után, 1960-ban mutatkoztak a felengedés első, alig észrevehető jelei. A washingtoni magyar követség diplomatái és az amerikai külügyminisztérium tisztségviselői között normális hangvételű találkozások jöttek létre. Amerikai politikusok, üzletemberek, szakemberek látogattak Magyarországra. Megszüntették az amerikai útlevelek hazánkba szóló leltitását. Május 5-én Harold Vedeler, a külügyminisztérium Európai Ügyek Hivatalának igazgatója Zádor Tibor ideiglenes ügyvivő tudomására hozta, hogy az amerikai fél szívesen venne magyar kezdeményezést a két ország közötti viszony javítására.³⁵ Ebben az ügyben a magyar Külügyminisztérium több óvatos javaslatot fogalmazott meg, azzal számolva, hogy a kapcsolatok normalizálása a következő egy-két évben nagyon vontatott lesz. A két fél egymástól érdeklődött a titkos diplomácia szintjén a normalizációra irányuló elképzelésekről. Az előremutató tapogatózásokat visszahúzó-dás, visszalépések szakították meg – részben az amerikai–szovjet viszony alakulásától függően –, de a fő tendencia mégis a rendeződés irányába mutatott.

³³ MOL M-KS 288. f. 32/1962. cs. 1. ó. e. 84–95. l. A magyar kérdés ENSZ-beli kronológiája.

³⁴ Magyar és amerikai iratok alapján elemzi a kapcsolatokat a vizsgált időszakban: MAGYARICS Tamás: *Az Egyesült Államok és Magyarország, 1957–1967. Századok*, 1996/3. 571–611.

³⁵ MOL XIX-J-1-j USA TÜK 26/a. t. 7. d. Zádor Tibor jelentése. 1960. május 25. 004441.

Jellemző, ami 1960 augusztusában történt. Az MSZMP KB augusztus 16-án jóváhagyta a Külügyminisztérium előterjesztését, és indítványozta, hogy a KÜM készítsen részletes taktikai tervet a kétoldalú viszony normalizálására. De miután augusztus 22-én Cabot Lodge, az USA állandó ENSZ-képviselője levélben kérte az ENSZ főtítkárárt, hogy tűzzék napirendre a magyar kérdést, továbbá miután az Egyesült Államok javára való kémkedéssel vádolt Heidt Károly ügyében éles hangú jegyzékváltás történt, a Külügyminisztérium meggondolta magát, s úgy foglalt állást, hogy „a normalizálásra, illetve tárgyalásra irányuló tervezett lépések megtétele helyett célszerűbb egyelőre várakozó álláspontra helyezkedni”.³⁶

Az 1960. őszi, erősen hidegháborús légkör után 1961 tavaszán ismét enyhülni kezdett a magyar–amerikai diplomáciai kapcsolatok atmoszférája. Kölcsönösen liberalizálták a vízum kiadását a hivatalos személyek részére. Nyáron Magyarország – a szovjetekkel történt egyeztetés után – megszüntette az amerikai diplomaták 40 kilométeres mozgáskorlátozását azzal a megszorítással, hogy vidéki útjaikat 48 órával az utazás előtt írásban jelentsék be az útirány megjelölésével.³⁷ Az amerikaiak rögtön viszozták ezt az intézkedést.

Az áprilisi követségi fogadáson a már említett Vedeler felvetette Zádor Tibor előtt, hogy a magyar–ENSZ-viszony rendezése céljából Magyarország látogatásra hívhatná meg a XV. közgyűlés elnökét. A magyar kormány ezt elfogadta, és júniusban magánlátogatásra meghívta az ír F. M. Bolandet, értesítve a budapesti amerikai követséget erről. Augusztus 3-án Richard M. Davis államtitkár-helyettes kormánynyilatkozatot³⁸ olvasott fel Hackler Károly ideiglenes ügyvivő előtt – lassan, tagolva, hogy leírhasa, ugyanis a szöveget nem adta át írásban, és nem is kívánták nyilvánosságra hozni. A nyilatkozat szerint az USA támogatja Boland látogatását abban a reményben, hogy a tárgyalások eredményeként a magyar kormány olyan lépéseket tesz, amelyek megerősítik Magyarország pozícióit az ENSZ XVI. ülészakán és megnyitják az utat a magyar–amerikai kapcsolatok fejlesztése előtt. Három lépés megtételét remelte: „Magyarországon

³⁶ MOL XIX-J-1-j USA TÜK 26/a. t. 7. d. A III. Területi Osztály feljegyzése a magyar–amerikai viszonyról. 1960. szeptember 7.

³⁷ BORHI László: *Iratok a magyar–amerikai kapcsolatok történetéhez 1957–1967. Dokumentumgyűjtemény*. Ister, Budapest, 2002. 63., 64., 67. sz. irat. A kötet gazdag anyagot sorakoztat fel témánkhoz is.

³⁸ MOL XIX-J-1-j USA TÜK 26/a. t. 7. d. 002302/10. Hackler Károly ideiglenes ügyvivő jelentése. 1961. augusztus 3.

egy általános amnesztián keresztül szabadon fogják bocsátani a politikai foglyokat, azokat is, akik az '56-os események miatt lettek elítélve és azokat is, akiket korábban vagy később ítéltek el politikai okokból, beleértve a legújabban börtönbüntetésre ítélt klerikális csoportot is”; előkészületek történnek a szovjet csapatok kivonására; valamint Magyarország liberálisabb kivándorlási politikát folytat, főleg a családegyesítések érdekében.

A nyilatkozat ugyan azt hangoztatta, hogy az Egyesült Államok ezekkel nem feltételeket szab, nem követeléseket támaszt, hanem „őszinte ajánlásról” van szó, a továbbiakból azonban kiderül, hogy gyakorlatilag ultimátumot adott. Ugyanis amennyiben a magyar kormány „önkéntesen magáévá teszi” a javaslatokat, az USA támogatja a magyar kérdés ejtését az ENSZ-ben, azonnal tárgyalásokat kezdeményez a kétoldalú kapcsolatok normális alapokra helyezésére, követcserére, a kulturális és gazdasági kérdések megvitatására; ha viszont a remélt lépések nem következnek be, a magyar kérdést továbbra is az ENSZ napirendjén tartják, a magyar pozíciók gyengítésére törekszenek, és a magyar delegáció mandátumát a jövőben is függőben tartják. Romlani fog a magyar–amerikai viszony, „az Egyesült Államoknak ezután hosszú ideig nem lesz szándékában olyan lépéseket tenni vagy olyan kezdeményezéseket elfogadni”, amelyek Magyarország és az Egyesült Államok közötti kapcsolatok fejlesztését célozzák. Végül azzal fejeződött be a fenyegetőzés, hogy Bolandnek már elutazása előtt biztosítékokat kell kapnia, amelyek garantálják útja sikerét, és helyes lenne, ha a magyar kormány időközben az ENSZ és az USA irányában pozitív kezdeményezéseket tenne.

A magyar diplomata válaszában a belügyekbe való beavatkozásnak és feltételeknek minősítette mind a három „ajánlást”. Visszautasította, hogy a magyar kormány „az Egyesült Államok kormányának vagy bármilyen más állam kormányának nyomására ki fogja engedni a büntetésüket töltő politikai foglyokat”, és rámutatott, hogy „a magyar kormány az elmúlt évek során többször adott amnesztiát politikai vagy más bűncselekmények miatt elítéltek számára, és ezt saját elhatározásából tette, nem pedig külföldi kormányok nyomására”. A beszélgetés során Davis és Robert McKisson osztályvezető úgy magyarázta az amnesztiát, hogy „nem gondolnak arra, hogy egyszerre az összes foglyot kiengedjük, hanem amennyiben a magyar kormánynak ez évben vagy a jövő év elején szándékában volt korlátozott mértékű amnesztiát adni, úgy helyes lenne, ha ezt az amnesztiát még szeptember előtt, az ENSZ közgyűlésének összehívása előtt megtenné”.

A State Department nyomatékot adott a nyilatkozatnak azzal, hogy másnap Horace Torbert budapesti ideiglenes ügyvivő részletesen ismertette azt Sík Endre külügyminiszter előtt, aki szintén a belügyekbe való beavatkozásnak és nyomásnak minősítette a három elvárt lépést.³⁹ Jóllehet a kormánynyilatkozat előrelépés abból a szempontból, hogy az USA hivatalosan kinyilvánította szándékát a kétoldalú kapcsolatok javítására, és jelezte elvárásait, akarva-akaratlanul túllőtt a célon, nyers, mondhatni brutális formájában nyilvánvalóan elfogadhatatlan volt a magyar fél számára. A magyar kormány az amerikai követeléseket mint az ország belügyeibe való beavatkozásra irányuló akciót elutasította. Így nem került sor Boland látogatására, aki augusztusban jelezte, hogy útját befolyásoló lépések történnek, előzetes tájékoztatást kért a részleges amnesztiák méreteiről, a még börtönben lévők számáról, a hazánkban tartózkodó szovjet csapatok létszámáról, és az 1961-ben letartóztatott katolikus papok peréről.⁴⁰

Az amerikai kormány az amnesztiát mint a kapcsolatok rendezésének előfeltételét nyíltan akkor, 1961 augusztusában húzta elő a fiókból, s ezt követően 1962 végéig ez vált a fő követeléssé (a többi erősen elhalványult hozzá képest), de tanulva az akkori fogadtatásból, a későbbiekben udvarias csomagolásban adták elő a titkos diplomáciai csatornákon. Valójában *ez a folyamatos napirenden tartás nem mozdította elő, sőt hátráltatta az amnesztia ügyének lezárását*, mert a magyar fél mindig a belügyekbe való beavatkozásnak minősítette és visszautasította a felvetését. Ha csak a belső állapotokat vette volna számításba, a Kádár-kormány 1962 tavaszán nyugodtan meghirdethette volna az általános amnesztiát.

Az amerikaiak, látva az augusztus 3-i kormánynyilatkozat visszautasítását, a későbbiekben megpróbálták kissé visszalépni. Egy 1962. januári és márciusi találkozón McKisson, egy márciusin Turner Shelton, a külügyminisztérium kulturális osztályának helyettes vezetője azt magyarázta, hogy Davis augusztus 3-i szavait a magyar diplomata félreértette, szerintük szó sem volt feltételek szabásáról, még csak javaslatról sem, csupán „segíteni akartak”. Shelton azt is közölte, hogy a külügyminisztérium magyar ügyekkel foglalkozó tisztviselői rendkívül csodálkoztak és megütözéssel fogadták Mód Péter magyar állandó képviselő egyik ENSZ-beli felszólalását, amely szerint „egy külföldi hatalom a két ország közötti jó vi-

³⁹ BORHI László: i. m. 303–305.

⁴⁰ MOL M-KS 288. f. 30/1962. cs. 1. ó. e. 81–83. l. Feljegyzés U Thant meghívásának előzményeiről. 1962. május 4.

szony megjavítását ahhoz a feltételhez köti, hogy Magyarországon általános amnesztiát hirdessenek”.⁴¹ Amerika tehát belement abba a játékba, hogy úgy támasztott feltételt, hogy azt tagadta. Valójában az amerikaiak által felállított (fel)tétel: a kétoldalú kapcsolatok normalizálásának feltétele a magyar kérdés levétele az ENSZ napirendjéről, az utóbbi feltétele az amnesztia az 1956-os politikai foglyoknak. A magyar kormány által felállított ellentétel: mindez beavatkozás a belügyekbe.

Zádor Tibor a magyar–amerikai kapcsolatok 1961-es évét értékelő jelentésében⁴² azt írta, hogy amerikai tárgyalófelei nem kizárólag az általános amnesztia kihirdetésében gondolkodnak, hanem annak a szerintük sem nagyszámú '56-os politikai elítéltnak a szabadon bocsátásában, akiknek a hétköznapi életbe illeszkedése nem gyengítené a rendszert. Érvelésük az, hogy az amerikai demokrata kormány szívesen venné a viszony javulását, ha ehhez magyar részről megteremtenék a pszichológiai alapot. Ezen azt értették – és ez visszatérő érvelés volt 1962-ben –, hogy ha az államközi viszony javulna, a törvényhozás, a sajtó, a közvélemény bizonyos része bírálná a kormányt, de ha az adminisztráció rá tudna mutatni az '56-osok szabadlábra helyezésére, ki tudná védeni ezt a támadást. Ezért megelégednének egy olyan látványos bejelentéssel, amelyre hivatkozni lehetne, hogy az '56-os politikai foglyok szabadok. Hozzáfűzték: „Magyarország és a jelenlegi kormány érdekeit is szolgálná, mivel megkönnyítené, hogy mindenütt a világon hamarabb napirendre térjenek az akkori események felett.” Arra tették a hangsúlyt az amerikai külügyi hivatalnokok, hogy az akciót saját elgondolásukként hajtsák végre a magyarok – erre aligha kellett külön biztatni őket –, s az csendült ki szavaikból, hogy „nem fognak hangot adni azt követően semmiféle olyan véleménynek, melyből arra lehetne következtetni, hogy az ötlet eredetileg nem magyar részről indult ki”. A magyar kormány valóban nem az amerikai tanácsok alapján cselekedett. Magát az ötletet sem ők találták ki, a magyar kormány saját elhatározásából pontot akart tenni a megtorlások végére, csak az időzítés volt kérdéses.

Az egy helyben topogó bizalmas beszélgetések után 1962 őszén történt elmozdulás, akár fordulatnak is nevezhető változás. Radványi János ügyvivő szeptember 7-én ebéden látta vendégül Davist és Vedelert, s kérésére megígérték, hogy írásba foglalják hivatalos álláspontjukat, szándékaikat

⁴¹ BORHI László: i. m. 313–316.

⁴² MOL XIX-J-1-j USA TŰK 26/a t. 8. d. 001224.

a két ország viszonyának normalizálásáról.⁴³ Sikerült túllépni a véleménynyilvánítás stádiumán. Október 20-án Davis államtitkár-helyettes írásba foglalva átadta az amerikai kormány hivatalos álláspontját tartalmazó iratot azzal, hogy azt a magyar fél ne tekintse írásos dokumentumnak, jegyzéknek vagy pro memóriának, és kezelje titkosan.

A papírban⁴⁴ a State Department kinyilvánította: „...az Egyesült Államok reméli, hogy a magyar kormány saját kezdeményezésére szabadon bocsájtaná azon személyeket, akik esetleg még börtönben vannak Magyarországon az 1956. októberi, novemberi eseményekben történt részvételük miatt, és ezt a tényt nyilvánosságra hozná. Az USA kormánya ebben az esetben a legközelebbi alkalmas helyzetben támogatna az ENSZ-ben egy olyan lépést, amely véget vetne a magyar kérdés felvetésének az ENSZ-ben, és megszüntetné Magyarország eddigi hátrányos helyzetét a világ-szervezetben.” Az állásfoglalás ez után részletezi, hogy mindez milyen konkrét lépéseket jelent az ENSZ-ben, majd felsorolja, hogy a magyar kérdés ENSZ-beli megszüntetését követően milyen témák szerepelhetnének a normalizálódást szolgáló tárgyalások napirendjén a követcsereától a Mindszenty-problémáig, hozzátéve, hogy a felsorolás nem jelent sorrendiséget, a magyar fél is tűzhet napirendre kérdéseket, s bármelyik téma külön is megtárgyalható.

A magyar Külügyminisztérium annak bizonyítékeként értékelte a dokumentumot, hogy amerikai részről komolyan törekszenek a két ország közötti kapcsolatok normalizálására. Megküldte szövegét a Politikai Bizottság, a kormány tagjainak, táviratilag utasította a New York-i ENSZ-delegáció vezetőjét, hogy tájékoztassa a „baráti missziók” vezetőit, Radványit pedig, hogy a washingtoni „baráti” követségeket. A. F. Dobrinyin szovjet nagykövet, aki 1957–1960 között az ENSZ főtitkár-helyettese volt, azt mondta neki: „...ha a magyar kormány ügyis elhatározta magát egyes belpolitikai lépések megtételére, a kérdés megoldása viszonylag könnyű, és csak mi nyerhetünk az ügyön.”⁴⁵ Dobrinyin nyilvánvalóan az amnesziát értette belpolitikai lépéseken. Ez az egyeztetés más szinteken is megtörtént a szovjetekkel. A magyar Külügyminisztérium hetekig, hónapokig foglalkozott, mondhatni kínlódott a válasz megfogalmazásával, tervezeteket készített, amíg végül is letett róla.

⁴³ BORHI László: i. m. 339–343.

⁴⁴ Uo. 344–345.

⁴⁵ Uo. 346–348.

1962 novemberében fordult elő először 1956 óta, hogy egy vezető beosztású amerikai külügyminisztériumi tisztviselő, Vedeler látogatást tett a magyar Külügyminisztériumban. Szarka Károly külügyminiszter-helyettes ebéden látta vendégül őt, felhívta a figyelmét Kádár János november 20-i pártkongresszusi beszédének egy részletére, amelyet „ha akarják, alapul használhatják fel további lépéseik megtételénél”, a két ország közötti viszony normalizálásának útján haladva. Vedeler erre azt hangoztatta, hogy „a még börtönben lévő 5% a kulcsa a magyar–amerikai kapcsolatoknak”, mire Szarka azzal replikázott, hogy a magyar fél a magyarkérdés ENSZ-beli erőltetését ítéli annak a bizonyos kulcsnak.⁴⁶

Kádár János az MSZMP VIII. kongresszusán beszámolójának hivatkozott részében a következőket mondta: „Az Egyesült Államok szövegírói és mások is megkísérelték, hogy különböző területeken beavatkozzanak szuverén országunk belügyeibe, így a Magyar Népköztársaság igazságszolgáltatásába is. A beavatkozási kísérleteket államunk mindenkor elutasította és a jövőben is elutasítja. *Államunk mindenkor és minden kérdésben a magyar nép elemi érdekeinek megalkuvás nélküli védelméből, szocialista rendszerünk lényegéből, az emberiség meggondolásaiból indul ki, ennek megfelelően büntet és kegyelmez.* Mint ismeretes, az Elnöki Tanács az ellenforradalmi bűncselekményekért elítéltek esetében is sorozatosan és széleskörűen élt a kegyelmezés jogával. Az ilyen cselekményekért elítélt embereknek ma már több mint 95%-a – részben büntetését letöltve, nagyobbrészt azonban amnesztia útján – kiszabadult, és beilleszkedett a normális életbe. Ez a helyzet most e kérdésben, de államunk az eddig követett elveket alkalmazza a jövőben is.” Az első titkár hangsúlyozta: az amerikai és a magyar nép érdekelt a két ország közötti viszony normalizálásában, a vitás kérdések rendezhetők, a magyar kormány kész megvizsgálásukra, „támogat minden olyan ésszerű megoldást, amely a Magyar Népköztársaság szuverenitásának tiszteletben tartásával történik”.⁴⁷ Ebből világosan érzékelhették az amerikai politikusok, hogy Kádárnál nem tudnak nyomásyakorlással eredményt elérni.

Radványi János december 4-én felkereste Davist és érdeklődött véleményéről Kádár kongresszusi beszédét illetően. A külügyi államtitkár-helyettes a beszéd egészét nagyon érdekesnek találta, a magyarországi fejlődést pozitív irányúnak minősítette, de visszautasította a belügyekbe való be-

⁴⁶ MOL XIX-J-1-j USA TÜK 26/a t. 8. d. 008829. Szarka Károly feljegyzése. 1962. november 28.

⁴⁷ *A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve*. I. m. 24–25.

avatkozásról szóló állítást, és kijelentette, hogy „a magyar–amerikai viszonyral kapcsolatos rész nem ad végleges megoldást számukra”.⁴⁸ Végül az amerikai kormány mégis tudomásul vette Kádárnak a kegyelmezésre vonatkozó kijelentéseit, és december 18-án az ENSZ Közgyűlés Szociális Politikai Főbizottsága elfogadta azt az amerikai határozati javaslatot, hogy a főtítkárt felkéri, kezdeményezzen belátása szerinti akciót a magyar kérdésben, ami azt jelentette, hogy az ügyet leveheti a napirendről. A közgyűlés két nap múlva elfogadta ezt a határozati javaslatot, és elfogadva Sir Leslie Munro jelentését, felmentette őt megbízatása alól. A magyar kérdés ezzel hat év után lekerült a napirendről és 1963-ban megoldódott a magyar delegáció mandátuma elismerésének problémája is. U Thant ENSZ-főtítkár 1963. július elején sikeres látogatást tett hazánkban. Kijelentette, hogy itteni tapasztalatairól nem tartja szükségesnek beszámolni az ENSZ-ben, a magyar kérdés végleges elejtése nélkül is lehetséges. Megjegyezte, hogy személyes érdeklődésből az amnesztiáról és a Nagy Imre-perről részletesebb tájékoztatást kért.⁴⁹

Amikor 1963. május 8-án Radványi Vedelerrel beszélgetett, az Európai Ügyek Hivatalának igazgatója megjegyezte: „az amnesztia kihirdetése idején ők mélyen hallgatásba burkolóztak, megfogadták tanácsunkat, és tartózkodtak mindenféle nyilatkozattételtől, ami azt a látszatot kelthette volna, hogy az amnesztiát amerikai kérésre hozta volna meg a magyar kormány”.⁵⁰ Mindenesetre az tény, hogy a kétoldalú kapcsolatok nem indultak gyors fejlődésnek az általános közkegyelem után sem, érdemi tárgyalások 1964-ben kezdődtek és évekig elhúzódtak.

Kegyelmezés, egyéni kegyelem, közkegyelem

Az Alkotmány 20. § j) pontja alapján a büntetőbíróságok által kiszabott büntetésekre a kegyelmezési jogot kizárólag a legmagasabb államhatalmi szerv, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET) gyakorolta 1949-től 1989-ig. A kegyelmi jogkör gyakorlatát 1956 és 1961 között az 1956. évi 16. törvényerejű rendelet szabályozta,⁵¹ amely 1956. október 1-jén lépett hatályba. Egyéni kegyelemre vonatkozó előterjesztésnél a büntetőeljárás meg-

⁴⁸ MOL XIX-J-1-j USA TÜK 26/a t. 8. d. 009017. Radványi János jelentése. 1962. december 5.

⁴⁹ BORHI László: i. m. 364–368.

⁵⁰ Uo. 356.

⁵¹ MOL XVIII-2-a A NET határozatai. 19. d. 001-2/32/1956.

szüntetésére irányuló kérelmet a legfőbb ügyész terjeszthette be, a kiszabott büntetés elengedésére, tehát végrehajtási kegyelemre vonatkozó kérelmet az igazságügy-miniszter vagy a legfőbb ügyész. Az 1958. évi 16. tvr. e kettősség kiküszöbölésére eltörölte a legfőbb ügyész jogkörét arra, hogy a büntetések elengedésére ő is tehesen javaslatot. A szabályozás érvényes volt mind a rendes, mind a különbíróóságok által hozott ítéletekre.

Korábban az volt a gyakorlat, hogy az Igazságügy-minisztérium csak az általa indokoltnak talált esetekben terjesztette fel a NET-hez a kérelmet, az elutasítandónak ítélteteket nem. Az 1956. évi 16. tvr. kimondta, hogy a törvényesség megszilárdítása érdekében az igazságügy-miniszter és a legfőbb ügyész az összes kérelmet terjessze fel.

A jogszabály úgy rendelkezett, hogy a bonyolultabb vagy súlyosabb ítéletek, illetve várható ítéletek esetében (halál, 15 év vagy ennél hosszabb idejű börtönbüntetés) a kegyelmi kérvényt a NET teljes ülése elé kell terjeszteni, a többi a NET elnöksége elé, amely elnökkel az élén háromtagú bizottságo(ka)t alakít a NET tagjaiból a kérelmek megítélésére. Egyszerűbb esetekben a bizottság elnöke a bizottság összehívása nélkül is eljárhatott. Erre azért volt szükség, mert akkoriban évente 12 000-14 000 kérelemről kellett dönteni. A kérelmeket az igazságügy-miniszternek, illetve a legfőbb ügyésznek javaslattal ellátva kellett felterjeszteni, és ők vagy képviselőik voltak az ügyek előadói.

Az 1957-es zilált állapotok között ez a szabályozás az év első felében nem működött, az év második feléből vannak ez irányú működésre utaló adatok, de nem volt köszönet bennük, a NET tagjai nemigen ismertek kegyelmet a politikai foglyokkal szemben.⁵² 1958-ban a NET már 9717 olyan kegyelmi kérelmet bírált el, melyek közül az igazságügy-miniszter 6265 kérelem elutasítását javasolta. Az ilyen kérelmek nagy számára való tekintettel Nezvál Ferenc 1959 novemberében indítványozta,⁵³ hogy helyezték hatályon kívül az 1956. évi 16. tvr.-t és ne kelljen az elutasításra javasolt kérelmeket is felterjeszteni. Az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya azonban nem értett egyet ezzel, egyrészt mert nem demokratikus megoldás az, hogy a „választott államhatalmi szervvel szemben egy – a bíróságok felett felügyeletet gyakorló – államigazgatási szerv hatáskörébe utalja a szelektálás jogát”. Másrészt mert napirenden volt a törvényi rehabilitáció kere-

⁵² Például 1957. december 6-i ülésén az Elnöki Tanács elutasította a halálra ítélt Pallavicini Pálinkás Antal kegyelmi kérvényét. (MOL XVIII-2-b A NET jegyzőkönyvei. 56. d.)

⁵³ MOL M-KS 288. f. 30/1959. cs. 12. ó. e. 258–261. l.

teinek kibővítése, a büntetett előlethez fűződő hátrányok alóli mentesítés kiterjesztése.⁵⁴ Ennek azért volt jelentősége, mert nem csak halálos ítélet miatt lehetett kegyelemért folyamodni, vagy azért, hogy a börtönbüntetés hátralévő részét egészében, illetve részben elengedjék. Azért is lehetett folyamodni, hogy a főbüntetés, a börtönbüntetés hátralévő részét kegyelemből próbaidőre felfüggeszessék, a mellékbüntetés alól, a büntető ítélethez fűződő hátrányos következmények alól mentesítsék az elítéltet.

A felügyelő KB-titkár, Marosán egyetértett az Adminisztratív Osztály álláspontjával, hozzátéve, hogy egy év múlva térjenek vissza rá. Az igazságügy-miniszter ezek után visszavonta előterjesztését, s az egy év letelte után újból előhozakodott indítványával. Az Elnöki Tanács 1961. február 11-i ülésén Kristóf István, a NET titkára javaslatára elfogadták az egyéni kegyelmi ügyek új eljárásának szabályozását, amely valójában nem volt új. Nezvál javaslatának megfelelően eltörölték az 1956. évi 16. tvr.-t és hatályban hagyták az 1958. évi 39. tvr. 23. §-át. Az igazságügy-miniszter ezután ismét csak a pozitív felterjesztésekkel járult a NET elé, kivéve a halálos ítéleteket, mert azokat mindenképpen fel kellett terjeszteni. Az általa elutasított kegyelmi kérvényeket a miniszter visszaküldte az érintetteknek azzal, hogy még nem találta alkalmasnak ügyüket arra, hogy felterjessze az Elnöki Tanács elé kegyelemre.⁵⁵

Az ülésen Nezvál ígéretet tett arra, hogy olyan előterjesztéseket fog a NET elé bocsátani, amelyekből kiderül a tényállás, benne lesz a kegyelem mértékére vonatkozó javaslat. Csakhogy a NET tagjai közül Marosán rövidesen tiltakozni kezdett, hogy ömlesztve kerülnek eléjük a kérelmek, s nekik kell „mazsoláznuk” közöttük. Az 1956. évi 16. tvr. visszavonásával megszűntek a bizottságok, amelyek ezt a szűrést elvégezték, tehermentesítve a testületet, ezért 1961. május 6-án a NET négytagú előkészítő bizottságot választott saját kebeléből (vezetője Kristóf István, tagjai Nánási László, Szobek András, Uszta Gyula), amely részben a korábbi bizottságok funkcióit látta el, az igazságügy-miniszter (vagy helyettese) és a legfőbb ügyész (vagy helyettese) szakmai közreműködésével. Ezt követően az igazságügy-miniszter egyszerre 20-40 elítéltre vonatkozó javaslatai csoportos

⁵⁴ Az erről szóló 1959. évi 39. tvr.-t 1959. november 29-én hirdették ki. A kegyelemért fordulók száma még így is magas maradt, 1961-ben 10 000 körüli volt. (MOL XVIII-2-b A NET jegyzőkönyvei. 57. d. 1962. április 28.)

⁵⁵ MOL XVIII-2-b A NET jegyzőkönyvei. 57. d. 1961. február 11.

egyéni kegyelmi felterjesztésben kerültek az Elnöki Tanács elé, egy-egy listán belül a kegyelmi fokozat szerint csoportosítva az elítélteket.

Ezeket a bizottság által megtárgyalt listákat a NET teljes ülése általában megjegyzés nélkül elfogadta, legfeljebb a vitás esetekben kért a bizottság testületi véleményt. A civil elítéltek kegyelmi ügyeivel az igazságügy-minisztérium Felügyeleti Főosztálya (1964-től Bírósági Főosztály), a katonai bíróságok által elítéltekkel a Katonai Főosztály foglalkozott, figyelembe véve a börtönparancsnokoktól kapott véleményt. Csak részben vonatkozott ez az eljárás a politikai elítéltekre, az '56-osokra, a közbüntényesek kegyelmezésénél teljes mértékben ez volt a procedúra. Az ismertebb forradalmárok esetében a politikai vezetés „sakkozta ki”, hogy kit mikor bocsássonak szabadon „idő előtt”, egyéni kegyellel. A többieket illetően elsősorban a BM Politikai Nyomozó Főosztálya tett javaslatot arra, hogy kik kapjanak kegyelmet.

Az 1959-es és az 1960-as részleges amnesztiával 1610, illetve körülbelül 500 1956-os politikai fogoly részesült kegyelemben. 1961 nyarán a jogerősen, a nem jogerősen elítélt valamint az előzetes letartóztatásban lévő politikai foglyok száma összesen 2500 körül mozgott.⁵⁶ Tehát bőven volt válogatási lehetőség, mégha ebbe a számba nemcsak 1956-os forradalmárok tartoztak is bele. Voltak köztük 1956 előtti és 1957. május 1. utáni cselekményért elítéltek is. Hogy pontosan hányan ültek akkor 1956 miatt, nem tudható. Az '56-osok egy része úgy került folyamatosan szabadlábra, hogy letöltötte büntetését.

A politikai vezetés 1958 őszén tette az első apró gesztust Benjámín László elengedésével, 1959 tavaszán következett Tildy Zoltán szabadon bocsátása és az első részleges amnesztia, majd 1960 tavaszán a második részleges amnesztia végrehajtásához időzítve 63 egyéni kegyelem született. Így szabadult a Nagy Imre-per elítélteji közül Donáth Ferenc, Jánosi Ferenc, Vásárhelyi Miklós, a „snagovi” deportáltak közül Haraszti Sándor, továbbá B. Szabó István, Nagy Imre utolsó kormányának tagja, Kosáry Domokos. Kádár János javaslatára a Politikai Bizottság 1961. március 7-én úgy határozott,⁵⁷ hogy Biszku Béla és Marosán György „minden évben április 4-ét megelőzően vizsgálják meg néhány olyan elítélt amnesztiában részesítését, akiknek ügye ezt indokoltá teszi. Ezeket az eseteket nem kell nyilvánosságra hozni.” A határozat szerint 1961-ben március 21-ig kellett ja-

⁵⁶ MOL XIX-B-1-aa 42. d. 2-711/1961.

⁵⁷ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 224. ó. e.

vaslatot tenniük a PB-nek. Ennek alapján készült el egy olyan, 26 nevet tartalmazó lista, amelyet Nezvál Ferenc március 24-i keltezéssel felterjesztett a 31-én összeülő Elnöki Tanácshoz.⁵⁸ Ezen az ülésen az egyéni kegyelmi előterjesztések képezték az egyetlen napirendi pontot.

A NET határozata a részleges közkegyelemről szóló 1959. évi 12. tvr. 4. §-ára hivatkozik, amely nem a polgári bíróságok, hanem a rögtönítélő bíróságok, a bíróság különtanácsa és a népbírósági tanácsok által hozott ítéleteknél lehetővé tette a 4 évnél hosszabb időre börtönbe zárt politikai foglyok kegyelemben részesítését. 7 személy hátralévő büntetését kegyelemből elengedték, 19 fogoly büntetésének hátralévő részét 3 évi próba-időre felfüggesztették.

A kiválogatás szempontjai nem egészen világosak. A NET ülésén hozzászólásában Marosán azt mondta, hogy egy részüknél már 1960-ban felmerült a kegyelmezés gondolata. „A személyeket illetően az illetékes szervek között is sok vita volt.” Indoklása szerint a 26 rab magatartása helyénvaló volt a börtönben. A PB-határozatnak megfelelően kérte, hogy az előterjesztés tartalma ne kerüljön nyilvánosságra se a sajtóban, se más úton, de megjegyezte: „...úgyis tudomást szereznek az emberek róla, lesz is visszhangja, ami ellen mi nem is tiltakozunk. Nyilván meglesz a nemzetközi visszhangja is. Ez jó, mert ezzel is lemérhető, hogy az állam szilárdsága lehetővé tette ezt a lépést.”⁵⁹ Úgy tűnik, hogy „sokszínűsége” törekedtek, sokféle per vádlottjai közül és az ország különböző részein tevékenykedő elítélt forradalmárok közül kegyelmeztek meg kéttucatnyinak. Kivételek az életfogytiglant kapott Földvári Rudolf és társai per elítéltjei, mert mind az öt miskolciti elengedték próbára. Marosán és Dobi István nem értett egyet Földvári szabadrábrára helyezésével, de tehetetlen volt, hiszen a PB-döntéséhez kellett igazodniuk, az Elnöki Tanács csak asszisztált. Dobi a Nagy Imre írásainak külföldre juttatásában közreműködő Márkus István szociográfus elengedését különösen fájlalta, kárhoztatta Petőfi Kör-i aktivitását, emlegette 1956. októberi kaposvári fellépését.

A listán szerepelt a „snagovi” deportáltak közé tartozó Fazekas György, Gáti József, akit másodfokon halálra ítélték, és a nemzetközi tiltakozás hatására kegyelmezett meg neki a NET; dr. Kéri József, a volt Győr megyei főügyész; a Szabad Győri Rádió két munkatársa, az első fokon halálra ítélt Pális Pál és Szücs Lajos; a forradalmi ifjúság körében szervezkedő Pozsár

⁵⁸ MOL XVIII-2-c A NET kegyelmi határozatai. 112/a d. 0081/5/1961.

⁵⁹ MOL XVIII-2-b A NET jegyzőkönyvei. 57. d.

István, aki november 4. után a Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom tagja volt, és a szintén az MDFM-tag Bohó Róbert; a Nagybudapesti Munkástanácsot Abod László képviselte, míg a Nógrád megyei Nemzeti Bizottságot Sartórisz Kálmán, a Székesfehérvári NB-t dr. Kálmán Tihamér, a Szekszárdi NB-t dr. Tóth Lajos, a Szegedi MEFESZ-t Tóth Imre, a vasúti síneket felszedőket a pilisvörösvári Horváth László, a Corvin közleket Vén István, a VII. kerületi szabadságharcosokat Hoffmann László, az ózdi nemzetőröket Kiszely János, a november 4. után Karcagon szervezkedőket pedig Imre Károly és Sinkovits Gyula.⁶⁰

A március 31-i ülésre előterjesztett másik listán⁶¹ a katonai bíróságok által statáriális eljárással elítéltek szerepeltek. Őket szintén az 1959. évi 12. tvr. 4. §-a alapján terjesztette elő kegyelemre az igazságügy-miniszter a következő bontásban: a 67 fogoly közül 36 büntetésének hátralévő részét kegyelemből engedjék el. Közülük 35-öt fegyver- és lőszerrejtegetésért ítélték el 8–15 évre, egyet rablásért. Általában 4 évet már leültek. 5 fogoly hátralévő büntetését kegyelemből 3 évi próbaidőre függeszék fel: hármójukat, dr. Radó György orvosvezredest, Tóth Elemér főhadnagyot a Forradalmi Honvédelmi Bizottmányban játszott szerepe miatt, dr. Lupkovics Györgyöt, a Nyíregyházi Értelmiségi Forradalmi Bizottság elnökét a BHÖ I. fejezet 1 (1) bekezdése alapján, Garami Lajos ezredest, a rétsági laktanya parancsnokát és Kádas Gézát, a híres egri úszóbajnokot a BHÖ I. fejezet 1 (2) bekezdése alapján ítélték 8–15 évre. 26 rab büntetését kegyelemből csökkenték 6 évre. 25 embert fegyver- és lőszerrejtegetésért, egyet a közlekedés rendjének veszélyeztetése miatt csuktak le. Büntetésük 10–15 év volt. Elképesztő, hogy közülük Péntek Ferencet és Papp Istvánt első fokon fegyver- és lőszerrejtegetésért halálra ítélte a katonai bíróság. Utóbbit az Elnöki Tanács mentette meg, kegyelemből életfogytiglanra változtatva ítéletét. Az ülésen felszólaló Marosán – talán védekezésképpen a rendkívül eltulzott ítéletek miatt – megjegyezte: „A fegyverrejtegetőkkel kapcsolatosan a büntetés törvényes keretek között lett kiszabva, azonban a humanitás megkívánja, hogy 5 év elteltével ezt a kérdést felvessük.”⁶² A NET az összes javaslatot elfogadta, és másnap, április 1-jén kiléptek a börtön kapuján a szabadon bocsáttottak.

⁶⁰ A listán szereplő Erdei István szociáldemokrata vezető volt az 1930–1940-es években, Paksi Györgyről semmi közelebbit nem tudok.

⁶¹ MOL XVIII-2-c A NET kegyelmi határozatai. 112/a. d. 0081/4/1961.

⁶² MOL XVIII-2-b A NET jegyzőkönyvei. 57. d.

Az igazságügy-miniszter 1961 folyamán további listákat terjesztett fel a katonai bíróságok által elítéltek kegyelemben részesítésére, mindegyikben akadt egy vagy két '56-os fegyverrejtegető. 1961. augusztus 17-i keltezéssel nyújtotta be a Baross téri fegyveres csoport 3 halálra ítélt tagjának (Nickelsburg László, Hámori István, Kovács Lajos) kegyelmi kérvényét, részletesen, 7 oldalon leírva tevékenységüket. A NET augusztus 21-én elutasította kérelmüket, s ők lettek az utolsó kivégzett szabadságharcosok.⁶³

1962-ben a kegyelmezés ugyanolyan keretek között folyt az Elnöki Tanácsban, mint 1961-ben. Azt előkészítő bizottság által megtárgyalt felterjesztéseket többnyire megjegyzés nélkül elfogadta a testület. Az Igazságügy-minisztérium Katonai Főosztálya által összeállított listáknál előfordult, hogy egy-egy 1956-tal összefüggő cselekmény miatt elítélt kapott kegyelmet, de ez nem volt jellemző. 1962. március 30-án tárgyalta a NET – az előző évihez hasonlóan – az április 4. körül szabadon bocsátandó politikai foglyokra vonatkozó előterjesztést.⁶⁴ Az elnöklő Marosán megjegyezte, hogy „a konszolidációnak megfelelően minden évben hoznak ide megfelelő ügyeket”. Az előkészítő bizottság új titkára, Kiss Károly indoklása szerint „5 évet ültek zömében ezek az emberek. A kiválogatás alapja a börtönben tanúsított magatartás és az ott végzett munka volt.”

Az előzetesen az Igazságügy-minisztériumba került listákat⁶⁵ a BM II. Főosztálya állította össze, feltüntetve az elítélt születési évét, származását, foglalkozását, „bűncselekményét”, a büntetés időtartamát, a letöltött időt, egy részük magatartását is jellemezve. A válogatás egyik szempontja a munkás- vagy parasztszármazás, foglalkozás volt, a másik a börtönben tanúsított viselkedés. A kiválasztottak nem vettek részt fegyveres harcokban, nem töltöttek be vezető politikai szerepet. Kivétel a büntetés félbeszakítása útján szabadlábra kerülő Herpai Sándor, Márton András ezredes és a „snagovi” deportáltak közé tartozó Tánzos Gábor volt, akik felsőbb politikai döntésnek köszönhették szabadulásukat. 51 főt fegyver- és lőszerrejtegetés miatt ítélték el súlyosan. Közülük Kápolnási Sándor halálos ítéletét a NET változtatta 15 évi börtönbüntetésre. Ketten fegyverrejtegetési ügyben a feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt kaptak 10, il-

⁶³ MOL XVIII-2-c A NET kegyelmi határozatai. 112/a d. 0081/8/1961.

⁶⁴ MOL XVIII-2-b A NET jegyzőkönyvei. 57. d.

⁶⁵ MOL XIX-B-1-aa 42. d. Javaslat politikai elítéltek egyéni kegyelemben részesítésére. 1962. március 27. Bv 2-266/1962.

letve 12 éves börtönbüntetést! A másik gyakori, koholt bűncselekmény a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés volt.

Összesen 96 személy szerepelt a listákon. Az ülésen dr. Szalay József igazságügy-miniszterhelyettes bejelentette, hogy közülük a 63 éves duna-pentelei Küllös Imre őrnagy március 13-án elhunyt. A hátralévő büntetés elengedését javasolták 8, a hátralévő büntetés 3 évi próbaidőre való felfüggesztését 48 fogoly esetében (köztük volt Kunszabó Ferenc újságíró és Szebeni János rádióriporter), illetve azt, hogy egyéni kegyelemben részesüljön 37 rab és a büntetés félbeszakítása útján szabaduljon a már említett 3 ismertebb személy. Végül is 93-an kerültek szabadlábra.⁶⁶ Közülük 72-t a Budapesti Országos Börtönben őriztek. A Büntetés-végrehajtási Parancsnokság jelentése szerint az ott maradó politikai elítéltek⁶⁷ körében optimista volt a hangulat, azt remélték, hogy a VIII. pártkongresszuson az országot szocialista köztársasággá nyilvánítják, ami magával hozza az alkotmány megváltoztatását, s ennek alapján a kormány széles körű amnesztiát kezdeményez.

Érdekes, hogy hasonló gondolatmenetre a pártiratokban is rá lehet bukanni. Markója Imre, az Adminisztratív Osztály alosztályvezetője, a későbbi igazságügy-miniszter 1962. március 6-i tématervében⁶⁸ a jogi szféra reformszellemű fejlesztését körvonalazta abból kiindulva, hogy a VIII. kongresszus deklarálni fogja az áttérést a fejlett szocialista társadalom építésére. A teendők közé sorolta az új alkotmány kidolgozását, a szocialista jogrendszer jelentős fejlesztését, mert annak is csak az alapjait rakták le. Felmérte a belügyi, ügyészségi, igazságügyi területen megoldandó feladatokat, s erősen módosítandónak ítélte a büntetőpolitikai elveket is. Az általános amnesztiáról feltételes módban írva rámutatott, hogy az új helyzetet fog teremteni. Általában szűkítendőnek tartotta a BM operatív nyilvántartását, részben azért, hogy a különböző korlátozások ne sújtsák azokat, akik múltjuk, származásuk ellenére beilleszkedtek a rendszerbe, ugyanakkor bővítenők is a kiszabadulók bizonyos hányadának operatív ellenőrzése, megfigyelése céljából. Felhívta a figyelmet, hogy az amnesztia kapcsán

⁶⁶ MOL XIX-B-1-aa 42. d. A Büntetés-végrehajtási Parancsnokság jelentése. 1962. április 10.

⁶⁷ 1961 júniusában a 3 évnél hosszabb időre elítélt politikai foglyok száma a Budapesti Országos Börtönben 1240, a többi börtönben összesen 432. 1962 decemberében az összesen 868 ebbe a kategóriába tartozó rab közül 810 ült a BOB-ban, és ezekhez a számokhoz jött még a nem jogerősen elítélt politikaiak (nem nagy) száma. (MOL XIX-B-1-aa 42. d.)

⁶⁸ MOL M-KS 288. f. 30/1962. cs. 1. ó. e. 115–127. l.

meg kell vizsgálni a terhelő adatok alapján (azaz zsarolással) beszervezett ügynökök problémáját további foglalkoztatásuk elérése érdekében. Fel kell készülni új ügynökök megnyerésére, beépítésére és a társadalomba való beilleszkedésük elősegítésére (például állással) a szabadulók közül.

Kádár János e tématervezéséről először egy hónappal, a Központi Bizottság 1962. február 9-i ülésén,⁶⁹ a VIII. kongresszus összehívását tárgyaló napirendi pont előadójaként – igazi sakkjátékos módjára – végiggondolta a következő év lépéseit: a pártkongresszust, az országgyűlési és tanácsválasztásokat, azt, hogy a kongresszuson ki fogják mondani a szocializmus alapjai lerakásának befejezését, emiatt esedékes lesz az alkotmány módosítása. „Nagyon széppé és ünnepélyessé teszi” – mondta –, ha ez utóbbival az új Országgyűlés első ülése foglalkozhatna. Leszögezte: ha a kongresszus deklarálja, hogy „Magyarország szocialista ország, ennek mindenféle következtetései vannak a politikára, a társadalmi életre, akkor az a feltételezés: ez *aligha mehet egy általános politikai amnesztia nélkül*”. (Kiemelés tőlem. – S. L.) Aláhúzta, hogy „ez nagyon nagy dolog, tehát nagyon át kell gondolni”, s kérte a KB tagjait, töprengjenek rajta, még több mint egy év van hátra addig. Tehát kitűzte az általános közkegyelem meghirdetésének idejét. Ez a megnyilatkozás világos bizonyossága annak, hogy Kádár politikai sakkjátszmájában az amnesztia a belpolitikai fejlemények egyik logikus lépése, így tehát nem a külpolitikai helyzet volt az alapvető mozgatórugó.

Az MSZMP 1962. novemberi VIII. kongresszusa után, decemberben Mód Péter, az ország állandó képviselője az ENSZ-ben U Thant főtitkárrel tárgyalva célzott arra, hogy a magyar kormány az amnesztia tervével foglalkozik.⁷⁰ A szokásoknak megfelelően a párt fórumain zajlott le a politikai döntési folyamat. Közvetlenül Fehér Lajos irányította az előkészületeket, aki 1962 novemberétől a KB-titkári poszt helyett miniszterelnök-helyettesi tisztséget kapott, és többek között azokat a területeket felügyelte – igazságügy, belügy, honvédelem –, amelyeket addig Biszku Béla tartott a kezében. Az általános közkegyelemről szóló rendelet tervezetének első változata 1963. január 29-i keltezéssel, az ő aláírásával került a PB február 5-i ülése elé.⁷¹ Arra, hogy nem csupán aláírta, hanem közreműködött a szövegezésben is, utal az, hogy a későbbi változatokon egészen a végső formáig a kézírásos javítások tőle származnak.

⁶⁹ MOL M-KS 288. f. 4. cs. 45. ó. e.

⁷⁰ BORHI László: i. m. 353.

⁷¹ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 291. ó. e.

Az első változathoz csatolt melléklet szerint 1962. december 31-én jogerősen 1628 politikai elítélt és 9259 köztörvényes elítélt ült börtönben.⁷² Úgy számoltak, hogy az 1956. október 23. előtt elkövetett államellenes, háborús bűntett miatt elítéltek közül 97 kap közkegyelmet; az 1956. október 23. és 1957. május 1. között elkövetett államellenes cselekmény miatt elítélt, kiszabaduló foglyok száma 900, az 1957. május 1. és a rendelet kibocsátása között államellenes bűntett miatt elítélt, kegyelemben részesülők száma 150 lesz; továbbá kegyelmet kap az a 107 volt politikai elítélt, akinek büntetését az Elnöki Tanács 1961–1962-ben egyéni kegyelemmel felfüggesztette. Ez összesen 1254 fő, ami azt jelentette, hogy 374 jogerősen elítélt politikai fogolynak nem szándékoztak kegyelmet adni. Ezek közé kémkedés, hazaárulás, gyilkosság miatt elítéltek tartoztak, főleg olyan 1956-os szabadságharcosok, akik a harcokban használták fegyverüket. Tehát a közkegyelem a szó szoros értelmében nem lesz általános.

A PB „elvbén” elfogadta az előterjesztést február 5-én azzal, hogy Fehér Lajos és munkatársai érvényesítsék a vitában elhangzottakat, s a munkába vonják be az Elnöki Tanács elnökét, Dobi Istvánt. A február 14-i keltezésű módosított tervezetet február 19-én tárgyalta a Politikai Bizottság.⁷³ Ez a szöveg kidolgozottabb, jogalkotói szempontból jóval szakszerűbb volt, de megőrizte az első változat tartalmának a lényegét. A PB kevés észrevételt fűzött hozzá, s a továbbiakban tartalmilag alig módosult, némi szerkezeti átalakítás után nyerte el végső formáját. Ehhez a tervezethez szintén csatoltak statisztikai mellékletet 1963. február 14-i keltezéssel. Az itt közölt számok eltérnek a január 29-i melléklet számaitól. Az újabb melléklet szerint (Kádár nagyjából ennek a számait közölte a március 8-i KB-ülésen) a börtönben lévő elítélt és letartóztatott politikaiak száma összesen 2308. Úgy kalkuláltak, hogy közülük 140 elítélt 1956. október 23. előtti, 775 elítélt 1956. október 23.–1957. május 1. közötti és 720 elítélt 1957. május 1. utáni cselekményért kap kegyelmet. A 2308 főből 1057-et tekintettek „ellenforradalmi bűncselekmények” miatt felelősségre vont személynek, ami azt jelenti, hogy közülük 282-t nem kívántak kegyelemben részesíteni.⁷⁴

⁷² Ezek a számok a BM Büntetés-végrehajtási Parancsnokság havi jelentéséből származnak. A nem jogerősen elítéltekkel és az előzetes letartóztatásban lévőkkel együtt összesen 13 072-en voltak börtönben ekkor. Egy hónappal később, 1963. január 31-én összesen 12 996-an ültek börtönben, ebből jogerős politikai elítélt 1571, nem jogerős 36, előzetesen letartóztatott 35 (a köztörvényeseknél e számok 9374, 814, 1166). (MOL XIX-B-1-aa 42. d. 2-135/1/1963. február 12.)

⁷³ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 292. ő. e.

A jogszabálytervezet 1963. március 8-án került a Központi Bizottság, a Központi Revíziós Bizottság és a Központi Ellenőrző Bizottság együttes ülése elé.⁷⁵ Kádár János a belpolitikai helyzet áttekintése során részletesen kitért az amnesztiára. Az ülésen szétosztott tervezetet jellemezve hangsúlyozta időbeli hosszúságát a Horthy-korszaktól a jelenig, szélességét a súlyosan elítéltektől a javító-nevelő munkára ítéltedig. Kiemelte, hogy a szabaduló mintegy 1600 politikai fogolyból körülbelül 700-at 1956-os cselekedeteiért ítélték el. Majd arról elmélkedett, hogy politikai bátorság kell az elhatározáshoz, s hogy „korábban csinálni hiba lett volna. A társadalom ereje, szilárdsága 1957-ben és még későbbben sem volt olyan, hogy ezt lehetett volna csinálni... most megvan ezt a szilárdság, aminek alapján most nyugodtan lehet azt csinálni... Később sem lehet... Most van egy történelmi állomás. Az utolsó nagy összeütközésnek 6 és fél esztendeje. 16 év múlva nem lehet azokra sem amnesztiát adni. Úgy tűnik tehát: történelmi pillanat van, nincs korán, nincs későn.”

Úgy értékelte, hogy az amnesztia „erősíti a Magyar Népköztársaságot, a szocializmus bázisát idebenn az országban és nemzetközileg is. Azt mindenki tudja, hogy ezt csak erős rendszer és a saját akaratából határozhatja el. Azt hiszem, eléggé meggyőztük már ellenségeinket és ellenfeleinket, hogy nyomás hatására nem engedünk ki még egy nyúlfiókat sem a börtönből, nemhogy ellenforradalmi bűnözőt.” Azzal fejezte be, hogy „az ellenforradalmi históriát is történelmileg le kell zárni, mert ítéletnapjáig sem lehet ezt vinni. A politikai tapasztalat miatt persze fogunk rá hivatkozni, de örökké nem lehet ezt húzni... Mi sem foroghatunk örökké abban a körben, amikor a fejlődésnek egy új etapa következett be.” Úgy gondolta, hogy a történet végére a pontot az amnesztiával teszik ki.

Az ülésen szétosztották a rendelettervezetet, amelyhez képest a végleges szöveg csak stílárisan tért el. Egyhangúlag úgy határoztak, hogy a kor-

⁷⁴ Különösen zavaró, hogy az „ellenforradalmi bűncselekmények” miatt felelősségre vont embereket (12 924 fő) két csoportra osztották: politikai büntetett elkövetőkre (5553 bírósági perben elítélt, 4086 internált) és köztörvényes büntetett elkövetőkre (2620 bíróság útján felelősségre vont, 665 internált). Kérdés, kiket soroltak az '56-osok közül a köztörvényes bűncselekményt elkövetők közé. A harcokban részt vevő szabadságharcosokat, a vörös csillagot leverő, szobordöntőgető rombolókat, a járműveket barikádnak felhasználókat, a népitéletek résztvevőit? A mellékletben egyébként az is olvasható, hogy a politikaiak közül büntetését letöltötte 1352, a köztörvényesekből 986, kegyelemben részesült 1959 és 1962 között 1824, illetve 239, kedvezményben részesült 876, illetve 712 fő, felfüggesztették a büntetését 225, illetve 335 embernek.

⁷⁵ MOL M-KS 288. f. 4. cs. 61. ó. e.

mány a rendelet kibocsátására tegyen előterjesztést az Elnöki Tanácsnak. A NET közvetlenül az új Országgyűlés összehívása előtt hozza meg döntését, azt a kormány az Országgyűlés első ülésén jelentse be, s az igazságügyi (és a belügyi) szervek április 3-án éjfélig hajtsák végre.

Igy is történt. Március 20-án összeült az Elnöki Tanács, amelynek ülésén Kádár János és Fehér Lajos is részt vett. Kádár tájékoztatója után a testület elfogadta az amnesztiarendeletet.⁷⁶ Másnap az új Országgyűlés első ülésnapján⁷⁷ Kádár kormányfői minőségében bejelentette az általános közkegyelmet, ismertette tartalmát, és a törvényerejű rendelet bevezetőjében olvasható indoklást. Leszögezte: „Ez a kegyelmi rendelkezés megítélésünk szerint időszerű és helyes. Következik rendszerünk erejéből, szocialista humanizmusából és emberségéből. Helyes, hogy népünk, rendszerünk most, amikor a szocialista társadalom teljes felépítésének időszakába lép, lehetőséget ad azoknak is, akár itthon vannak, akár kisodródtak az ország határain túlra, akik korábban vétettek ellene, hogy új életet kezdve, a múltat eltemetve a becsület útjára térjenek, találják meg helyüket társadalmunkban a becsületes dolgozó milliók között.”

Március 22-én kihirdették a NET 1963. évi 4. sz. törvényerejű rendeletét⁷⁸ a közkegyelem gyakorlásáról. A politikai elítéltekre vonatkozó I. fejezetben az 1. § (1) bekezdése értelmében kegyelemben részesülnek, akik 1956. október 23. előtt államellenes büntettet követtek el, tekintet nélkül büntetésük időtartamára; a háborús bűnösök, ha a szabadságvesztés kétharmadát letöltötték; akik 1956. október 23. és 1957. május 1. között államellenes büntettet követtek el, vagy „ellenforradalmi tevékenységükkel összefüggésben” más büntettet (e kitévelt teljes tartalmában nem érvényesítették a tvr. végrehajtása során); akiket 1957. május 1. és a tvr. hatálybalépése között államellenes büntett miatt ítélték el; akik 1945 óta engedély nélkül hagyták el az ország területét; akik hatalmukkal visszaélve a szocialista törvényességet megsértették. Ez utóbbi azokra vonatkozott, akiket az 1949–1952 közötti koncepciók perekben játszott szerepük miatt ítélték el. Ez csupán gesztus volt a volt ÁVH-sok, ügyészek, bírák felé, mert ilyen ok miatt akkor már senki sem ült börtönben, csak az fordult elő, hogy a felfüggesztés határideje még nem jött el. Az 1. § (2) bekezdése sze-

⁷⁶ MOL XVIII-2-b A NET jegyzőkönyvei. 57. d.

⁷⁷ Országgyűlési Értesítő. Az Országgyűlés 1. ülése 1963. március 21-én. 24–26.

⁷⁸ *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye*. 1963. Budapest, 1964. 24–26.

rint az (1) bekezdésben jelzett büntettek miatt nem lehet visszamenőlegesen eljárást indítani, a folyamatban lévő eljárásokat meg kell szüntetni.

A 2. § (1) bekezdése alapján a kegyelem nem vonatkozott a kémkedés, hűtlenség, hazaárulás miatt elítéltekre, a visszaesőkre. Figyelemre méltó a paragrafus (2) bekezdése, amely lehetővé tette, hogy akikre a közkegyelem nem terjed ki, különlegesen méltányolható okok alapján egyénileg kérhessenek kegyelmet a NET-től.

A közbüntényesekre vonatkozó II. fejezetben a 4. § értelmében csak a 6 évnél rövidebb időre elítéltek részesültek kegyelemben úgy, hogy a 2–6 évre ítélték büntetését egyharmadával, ha az ítélet időtartama nem haladta meg a 2 évet, a felével csökken, az 1 évre vagy annál rövidebb időre elítéltek büntetésének hátralévő részét elengedik. Ez a szakasz felmenti a büntetésük alól azokat, akiket javító-nevelő munkára vagy pénzfőbüntetésre ítélték. A szokásos módon a büntetés tartamára való tekintet nélkül el kell engedni a fiatakorúakat, a terhes nőket, azokat az anyákat, akiknek 10 év alatti gyermekük van, az 50. életévüket betöltött nőket, a 60-at betöltött férfiakat, az életet veszélyeztető gyógyíthatatlan betegségben szenvedőket. A 6. § kimondta, hogy a kegyelem nem vonatkoztatható a gyilkosságot, szándékos emberölést, rablást, gyújtogatást, társadalmi tulajdonban lévő vagyontárgy szándékos felgyújtását vagy felrobbantását elkövetőkre, elítéltekre, valamint a visszaesőkre.

A III. rész 7. §-a a büntetett előélethez fűződő hátrányok alóli mentesítés feltételeit határozza meg. A 8. § szerint a kegyelem hatályát veszti, ha az illetőt 3 éven belül elkövetett szándékos büntett miatt elítélik. A 9. § értelmében a szabálysértés miatt kiszabott és még be nem fizetett pénzbírságot törölni kell. A tvr. hatálybalépése előtt elkövetett szabálysértés miatt nem szabad eljárást indítani, a folyamatban lévő eljárások megszüntetendők. (Ez nem a bíróságokat, hanem a szabálysértési hatóságokat érintette.) A 10. § szerint a közkegyelem nem terjed ki a mellékbüntetésekre, a bűnügyi költségekre.

A rendelet az igazságügy-miniszterre, a belügyminiszterre és a legfőbb ügyészre bízta az amnesztia lebonyolítását. A két minisztérium előre felkészült a feladatra. Pap János belügyminiszter március 21-én kelt 003. sz. utasításában⁷⁹ megszabta a büntetés-végrehajtási szervek, a rendőrség feladatait a szabadon bocsátás végrehajtásában, felsorolva a lebonyolítás

⁷⁹ MOL XIX-B-1-az 53. d. 003/1963. (III. 21.)

technikai, szervezési teendőit. A büntetés-végrehajtás országos parancsnokát minden nap jelentés készítésére kötelezte, amelynek tartalmaznia kellett az előző napon a bíróságok által átadott szabadítási határozatok számát és a börtönökből ténylegesen kiszabaduló személyek számát. A feladatok koordinálására, a problémás ügyek megoldására a BM Titkárság vezetőjének operatív bizottságot kellett létrehoznia saját Titkársága, a II. és a III. Főcsoportfőnökség és a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának képviselőiből.

Pap János ugyancsak március 21-i 006. számú parancsában⁸⁰ arra utasította a II. és a III. Főcsoportfőnökséget, hogy szervezzék meg a kiszabadulók többségének ellenőrzését, főleg azokat, akik „súlyos államellenes és köztörvényes büntettet követtek el és nem mondtak le ellenséges terveik megvalósításáról”. Utasítást adott arra, hogy a szabadulók útlevélkérelmét 3 év elteltéig utasítsák el. Gondolt a beszervezett ügynökökre, besúgókra is. Felszólított arra, hogy „meg kell vizsgálni az ellenforradalmi jellegű terhelő adatok alapján beszervezett ügynökség helyzetét és – a végzett munka figyelembevételével – szükség esetén az együttműködést meg kell erősíteni”. Megparancsolta, hogy „1963. május 31-ig felül kell vizsgálni a jelenleg feldolgozás alatt álló 1963-as cselekmény alapján keletkezett ellenforradalmi jellegű ügyeket, és dönteni kell azok további feldolgozását vagy megszüntetését illetően”.

Míg ez a parancs főleg a politikaiakra vonatkozott, a belügyminiszter 007. számú utasításában⁸¹ a köztörvényesekkel kapcsolatos rendőrségi feladatokat részletezte a rendőrségen való kötelező jelentkezés figyelemmel kísérésétől a munkához segítségesen át tartós ellenőrzésükig és a szabaduló beszervezett ügynökök lehető megtartásáig. Pap János szintén március 21-én kelt 005. számú parancsa⁸² az amnesztia alapján hazatérő emigránsok fogadtatásával kapcsolatos teendőket határozta meg. A III/I. Csoportfőnökségnek adatokat kellett gyűjtenie a Nyugaton élő ellenséges magatartást tanúsítókról, hogy elutasíthassák hazatérési kérelmüket. A III/II. Csoportfőnökségnek országos szinten kellett koordinálnia a hazatérők ellenőrzését. A túlzásba eső parancsok után az éberség, a megfigyelési készség a legmagasabb fokra emelkedett a Belügyminisztériumban.

⁸⁰ MOL XIX-B-1-az 53. d. 006/1963. (III. 21.)

⁸¹ MOL XIX-B-1-az 53. d. 007/1963. (III. 21.)

⁸² MOL XIX-B-1-az 53. d. 005/1963. (III. 21.)

Az Igazságügy-minisztérium is bocsátott ki a végrehajtásra vonatkozó utasításokat.

A legfőbb ügyész szintén adott ki nyomtatott utasítást a rendelet végrehajtására. A 002/1963. sz. utasítás⁸³ megjelölte az ügyészség idevágó feladatait. Főleg arra utasította őket, hogy a rendőrségen folyamatban lévő ügyeket általában „büntetethetőséget megszüntető ok” címén szüntessék meg. A Minisztertanács Titkársága VB Igazgatási Osztályának vezetője, Kovács Tibor körlevélben tájékoztatta a fővárosi, megyei és megyei jogú városi tanácsok VB igazgatási osztályait a 9. §-sal, a szabálysértések miatt kirótt pénzbírságok eltörlésével kapcsolatos feladatokról.⁸⁴

Pap János a BM vezető körei részére elkészített (vagy elkészítettett) egy olyan összefoglaló is,⁸⁵ amely tömören mindazt tartalmazta, ami az említett parancsokban, utasításokban szerepel, ecsetelte azokat a veszélyeket is, amelyeket az „ellenség” kihasználhat az amnesztiarendelet kapcsán. Ebben az iratban is felhívta a figyelmet az 1. § sok gondot okozó (2) bekezdésére, amely szerint nem indítható büntetőeljárás a kiszabaduló politikaiakkal szemben, és a folyamatban lévő eljárásokat be kell szüntetni – a megfigyelésre szorítkozva. Ez is az ellenőrzés fokozására ösztönözte a belügyet.

Március 22-én országos eligazító értekezletet tartottak a Belügyminisztérium és az Igazságügy-minisztérium magas beosztású vezetői, a megyei bíróságok elnökei, a megyei főügyészek, az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának egyes munkatársai részvételével. Fehér Lajos, Pap János és Csendes Károly, a legfőbb ügyész első helyettese voltak az előadók.⁸⁶ Fehér Lajos átfogó, értékelő előadásában részletes magyarázatot adott az amnesztiarendelet szakaszainak pontos értelmezéséhez.

Ezek az előkészületek jól mutatják, hogy a politikai vezetés nagy felhajtást akart csapni az amnesztia körül. A széles közvélemény tájékoztatását szolgálta, hogy Nezvál Ferencsel készített háromhasábos interjú jelent meg a *Népszabadság* március 23-i számában. Figyelmet fordítottak a külföld tájékoztatására is. A külképviseleti szervek felkészítése céljából a következő iratokat küldte át a BM a KÜM-nek: Kádár parlamenti beszédének idevágó részlete, az 1963. évi 4. tvr., Nezvál *Népszabadságban* megjelent interjúja, Szabó Lászlónak, a *Népszabadság* újságírójának 35 gépelt olda-

⁸³ MOL XIX-B-1-az 53. d. 10-22/3/1963.

⁸⁴ MOL XIX-B-1-az 53. d. 10-22/3/1963.

⁸⁵ MOL XIX-B-1-ai 20. d. 1-a-607.

⁸⁶ Előadásaiak szövege fennmaradt. MOL XIX-B-1-ax 10. d.

las magyarázata az amnesztiarendeletről, amelyet Fehér Lajos megbízásából készített, és április 1-jén küldte el készítője Pap Jánosnak.⁸⁷

A szinte túlságosan is alapos előkészületek után olajozottan zajlott le az amnesztia végrehajtása. A börtönökben és a büntetés-végrehajtási munkahelyeken alaposan előkészítették a szabadítást. Beszerezték az erkölcsi bizonyítványt és a bírósági iratokat, ha ezek hiánya akadályozta volna a döntést. A megyei bíróságok megfeszített tempóban hozták meg a határozataikat. A munka segítésére az IM Bírósági Büntetés-végrehajtási Osztályának és Felügyeleti Főosztályának munkatársai folyamatosan ellenőrizték és segítették a végrehajtást a helyszínen. A legfőbb ügyész, a belügyminiszter és az igazságügy-miniszter helyettese kétszer is találkozott a vitás kérdések tisztázására és 140 ügyben egységes állásfoglalást alakítottak ki. Az IM több tájékoztatót adott ki a bírák részére az amnesztiarendelet különböző szakaszainak értelmezéséhez.⁸⁸ Például az 1. § (1) bekezdés c) pontját a bírók eleinte úgy értelmezték, hogy azok az elítéltek is közkegyelemben részesülnek, akik 1956-ban az államellenes büntett mellett gyilkosságot, szándékos emberölést is elkövettek. 5 ilyen elítélt szabadult így ki március 25-én. Miután úgy döntöttek, hogy az ilyen esetekre nem vonatkozzon a 4. sz. tvr., visszavitték őket a börtönbe, és gyorsan értesítették erről a bíróságokat.⁸⁹

E pont ilyen értelmezése és a 6. § miatt (amely a közbűntényesekre vonatkozó fejezetben van) nem kapott kegyelmet néhány száz 1956-os szabadságharcos, akik közül mindenkire nem is bizonyították rá, hogy embert ölt, csak azt, hogy részt vett a harcokban. Ez volt a fájdalmasan gyenge pontja az egyébként valóban széles körű politikai amnesztiának. Kiszabadultak az 1956-os forradalom még börtönben lévő súlyosan elítélt ismert résztvevői, politikusok, munkástanács-vezetők, tisztek, értelmiségiek. Csak néhányuk nevét említve: Bibó István, Kopácsi Sándor, Zólmay László, Marián István, Rácz Sándor, Bali Sándor, Nagy Elek, Ádám György, Obersovszky Gyula, Fekete Sándor.

A politikai vezetés nagy figyelemmel kísérte a lebonyolítást. Már az április 2-i PB-ülésen⁹⁰ tájékoztatót adott Fehér Lajos a végrehajtásról, s két hé-

⁸⁷ MOL XIX-B-1-ai 19. d. 2049/1963. 1-a/161.

⁸⁸ MOL XIX-B-1-aa 42. d. 2-329/1963. 20384/1963. IM III. 1. 8. sz. tájékoztató. 1963. április 19.

⁸⁹ MOL XIX-B-1-ai 19. d. 2056/1963. 1-a/177. 1963. április 6.

⁹⁰ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 296. ő. e.

ten belül összefoglaló jelentést kértek róla. Az április 11-i PB-ülésen úgy határoztak, hogy Kádár, a miniszterelnök-helyettesek és Biszku vitassák meg az amnesztiával kapcsolatban máris beérkezett egyéni kegyelmi kérvények elbírálásának elveit (az egyéni kegyelmet formálisan osztó NET elnökét, Dobit nem tartották szükségesnek bevonni). Kádárt annyira érdekelték a fejlemények, hogy amikor Tardos András, a Magyar Rádió és Televízió Idegennyelvű Főosztályának vezetője elküldte Fehér Lajosnak az amnesztiával kapcsolatban érkezett külföldi levelek kivonatait, ő is elolvasta őket.⁹¹

Az amnesztia eredményeit a következő számadatok tükrözik.⁹² Április 29-ig a megyei és a fővárosi bíróságok közkegyelemben részesítettek 3545 személyt, a katonai bíróságok 578-at, ez összesen 4123 fő. Azonnal szabadult 3049 ember, közülük 740 *politikai elítélt*, 2309 köztörvényes elítélt. A politikai elítéltek közül a polgári bíróságok 515-öt, a katonai bíróságok 225-öt szabadítottak. Előzetes letartóztatásból 260, szabálysértési elzárásból 249 személy került szabadlábra, így azonnal összesen 3558-an léptek ki a börtön kapuján. 1074-en kaptak kegyelmet úgy, hogy szabadságvesztésüket felével, harmadával csökkentették, tehát később szabadultak. A javító-nevelő munkára ítélték közül 2860, a pénzfőbüntetésre ítélték közül 2995 fő részesült kegyelemben. A rendőrség és az ügyészség 7179 ügyben (9779 fő), bírói szakban 8029 ügyben szüntette meg az eljárást. Ezekkel együtt 28 046 embert érintett büntető ügyekben a közkegyelem.

Több mint 100 egyéni kegyelmi kérvény érkezett az IM-be (a 2. § (2) bekezdése alapján), nagy többségük köztörvényes ügy volt. Ezek elbírálása még folyamatban volt április végén. A Bibóval egy perben elítélt Göncz Árpád és Regéczy-Nagy László ilyen egyéni kegyellemmel szabadult U Thant ENSZ-főtítkár magyarországi látogatása előtt.

A szabálysértésekre vonatkozó kegyelem folytán 19 696 ember pénzbírságát törölték. 11 568-cal szemben megszüntették azt eljárást. A Pénzügyminisztérium áprilisi felmérése szerint körülbelül 70 000 pénzügyi és deviza-szabálysértési ügyet érint a közkegyelem. A vámszabályok megsértését körülbelül 2500 ember úszta meg. A tanácsok 50 463 szabálysértő

⁹¹ MOL M-KS 288. f. 30/1963. cs. 18. ó. e. 74–77. l.

⁹² MOL XIX-B-1-ai 19. d. 2056/1963. 1-a-177. Az Igazságügy-minisztérium Bírósági Büntetés-végrehajtási Ügyek Osztályának jelentése. 1963. április 6.; MOL 288. f. 30/1963. cs. 18. ó. e. 66–73. l. Az MSZMP KB PTO, Agít. Prop. Osztály, Adminisztratív Osztály közös tájékoztató jelentése a Politikai Bizottságnak. 1963. április 29.

bírságát engedték el. A büntető és a szabálysértő ügyekben gyakorolt kegyelem összesen több mint 180 000 embert érintett.

A visszhang erős és vegyes volt. Az érintettek és hozzátartozóik természetesen örvendeztek. Egyébként ki-ki politikai beállítottsága szerint ítélte meg a lépést. Ez még a KB Agit. Prop. Osztályának a hazai visszhangot összegző tendenciózus, inkább a kedvező reagálásokat kiemelő összeállításából is kitűnik. Az bizonyos, hogy a közkegyelem a belpolitikai helyzetre, a közhangulatra jótékony hatást gyakorolt. A közkegyelem méretei jelentősek voltak, de ezen túlmenően megvolt a szimbolikus jelentősége is. Kifejezte a politikai konszolidáció befejezését. Pontot tett az 1956-os forradalmat követő megtorlássorozatra. Az amnesztia hozzájárult a kollektív amnézia kialakulásához, a több évtizedes hallgatáshoz az 1956-os emlékekről.

Vegyes érzelmeket váltott ki a döntés a nyugati magyar emigrációban. Nagy volt a nyugati sajtóvisszhang, az értékelés sokféle változatával. Érdekes a szocialista országok sajtójának reagálása. A szovjet lapok Kádár országgyűlési beszédére koncentráltak. A lengyelek vezető helyen számoltak be az Országgyűlés eseményeiről és az amnesztiára is kitértek. A keletnémet központi napilap éppen csak megemlítette az amnesztiát. A román újságok hallgattak róla.

Külön tanulmány, sőt könyv tárgya lehetne – és nyilván lesz is – a kiszabadult forradalmárok, szabadságharcosok további sorsának feltárása. Itt csupán arra szorítkozhatom, hogy jelezzem: a nagy többség pályáját kettétörte a fogság. Voltak, akik rögtön vagy kerülővel később visszatérhettek eredeti hivatásukhoz, munkájukhoz. Rengetegen pályát módosítottak, nehezen találták meg újra helyüket az életben. Mindenkin nyomot hagyott a börtön, utána a megfigyelésük. Családjuk, gyermekeik sorsát is erősebben vagy gyengébben, de befolyásolta, nehezítette, beárnyékolta. Egy ilyen életút folytatására példa Földvári Rudolf memoárja, vagy a *Titokkal a lelkemben éltem* című interjúkötet, amely az '56-os elitáltak gyermekeinek életébe, lelkivilágába enged bepillantást.⁹³

Bibó István erkölcsi magassága és bátorsága kellett ahhoz, hogy szót merjen emelni még börtönben lévő egykori sorstársaiért. Bibó 1969. feb-

⁹³ FÖLDVÁRI Rudolf: *Tiszta vizet a pohárba. Életútinterjú*. Szerk.: MOLNÁR Adrienn–SIPÓS Levente. Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2011; KÖRÖSI Zsuzsanna–MOLNÁR Adrienn: *Titokkal a lelkemben éltem. Az ötvenhatos elitáltak gyermekeinek sorsa*. 1956-os Intézet, Budapest, 2000.

ruár 16-án és 1970. február 20-án is levélben hívta fel Kádár János figyelmét arra jogi érveléssel, hogy valójában nem közbűntényes, hanem politikai elítéltek sínylődnek még mindig börtönben 1956-os tetteikért. Kérte, hogy a felszabadulás 25. évfordulóján remélhető közkegyelmet rájuk is terjesszék ki.⁹⁴ Kádár egyikre sem válaszolt, de odaadta a második levelet azok kezébe, akik előkészítették az 1970-es amnesztiát. Így szabadult ki többek között Wittner Mária és Puchert János.

⁹⁴ *Bibó István összegyűjtött munkái*. 3. k. Sajtó alá rendezte: KEMENY István–SÁRKÓZI Mátyás. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, Bern, 1983. 919–924.